

Literatura històrica i retòrica municipal a la Barcelona baix-medieval

Pol Serrahima i Balius*

Des de mitjan segle XIV, un cop superats els seus inicis difusos, el municipi de Barcelona va ser una entitat política ben delimitada i identificable des dels punts de vista jurídic, institucional i territorial. Com qualsevol entitat amb el seu nivell de desenvolupament i autonomia, utilitzava el discurs jurídic com a element de negociació amb altres institucions, com ara la monarquia i les altres senyories o municipis de la Corona d'Aragó, així com amb els altres principats o estats amb qui establia relació, sovint de forma directa i autònoma respecte al poder reial.

Malgrat que la dialèctica entre poders se circumscriu sovint a l'eixut camp retòric del dret, rere seu s'oculta sovint el xoc entre les ideologies que sustenten les diferents institucions relacionades, entenent que la ideologia defineix de quina manera la institució es representa a si mateixa i les seves aspiracions. El desenvolupament d'una ideologia pròpia es produeix paral·lelament al de les funcions i capacitats jurídiques, sense que es pugui dibuixar una distinció clara entre els dos processos. La ideologia o sistema d'idees en què es representa una institució, doncs, sorgeix d'enfil·lar i posar en relació una sèrie de judicis, creences, pensaments i valors heterogenis provinents d'experiències i coneixements d'àmbits tan diversos com el jurídic, l'economicopolític, l'espiritual o l'historiogràfic.

No volem fer aquí una anàlisi completa de la ideologia rectora del municipi barceloní a la Baixa Edat Mitjana, sinó únicament comprovar quin va ser el paper que va tenir en la seva construcció la historiografia o, més exactament, els discursos historiogràfics. La nostra tesi és que, durant el segle i mig que va precedir la Guerra Civil Catalana de 1462-1472, la institució municipal barcelonina es va sostenir en una ideologia que la definia com a dipositària d'un paper rector en la política i la història de Catalunya i la Corona d'Aragó, un paper que li va permetre confondre interessadament la seva sobirania amb la pròpia sobirania reial i que va acabar influint en la manera com, no només el municipi de Barcelona, sinó també les institucions sobiranes de Catalunya, s'entenien a si

* Universitat de Lleida. Aquest treball s'ha realitzat en el marc dels projectes de recerca "Escassetats, caresties, fams i mortaldats a Catalunya a la Edat Mitjana. Estudi i corpus documental", dirigit per Antoni Riera Melis a l'Institut d'Estudis Catalans entre 2008 i 2011, "Carestia, hambre y mortalidad en la Cataluña medieval: explicaciones y representaciones de las crisis de ciclo corto y los malos años en la Historia", dirigit per Pere Benito i Monclús i reconegut i finançat pel Ministeri d'Economia i Competitivitat, anteriorment Ministeri de Ciència i Innovació (HAR2008-03031/HIST) entre 2009 i 2012, i "Mercados alimenticios en la Edad Media: actores, mecanismos y dinámicas", dirigit per Pere Benito i Monclús i finançat pel Ministeri d'Economia i Competitivitat (HAR2012-31802) a partir de 2012.

mateixes. En aquesta ponència analitzarem quins van ser els postulats historiogràfics utilitzats per elaborar i mantenir aquest constructe, en quins textos els trobem expressats i com es van manifestar i van ser adaptats en la retòrica de la institució municipal, tot entenent la retòrica en un sentit molt ampli.

En primer lloc exposem com, entre els segles IX i XII, van néixer al voltant de diversos centres de producció cultural uns determinats principis historiogràfics. Aquests principis justificaven la institució comtal i, més tard, la reial, però adquirien matisos segons els centres productors, essent-ne els més significatius Ripoll, d'una banda, i Barcelona, de l'altra. El següent apartat mostra com, des de mitjan segle XIII, al voltant del protomunicipi barceloní, es va començar a edificar una percepció de la història de la Corona i la ciutat que, tot i que compartia un origen i nucli comú amb la visió monàrquica –amb la qual, a més, mantenia una reciprocitat d'influències–, contenia un germen de divergència respecte a aquesta. Ara bé, aquest germen romangué en segon terme durant dècades, ocult per la confluència d'interessos entre ciutat i monarquia. En la tercera i quarta seccions mostrem justament com, durant la segona meitat del segle XIV, es produí una divergència entre les visions reial i municipal de la història, que conduí, ja en la segona meitat del XV, a un enfrontament obert entre les esmentades visions, qüestió que es tracta en la cinquena secció.

Aquest és un treball realitzat a partir de textos sovint fragmentaris, difícils d'interpretar i amb una història mal coneguda. El seu objectiu no és tant fixar amb exactitud les influències i derivacions entre diverses obres historiogràfiques, com fer una història de les idees que recorren aquests textos. Pretenem marcar unes possibles coordenades en les quals creiem probable que es moguessin els posicionaments historiogràfics –i de retruc ideològics– de les diverses forces vives que van operar a Barcelona durant la Baixa Edat Mitjana, cosa que ens pot permetre, d'una banda, conèixer millor el joc polític d'aquests segles i, de l'altra, fer llum sobre certes idees que, des del nostre punt de vista, han continuat determinant les línies discursives de la historiografia catalana ens atreviríem a dir que fins els nostres dies.

La formació de la primera historiografia

Els fonaments de la tradició historiogràfica de la qual es nodreix a la llarga la ideologia municipal barcelonina de la Baixa Edat Mitjana remunten a l'època de la dominació franca. Al territori català ja hi ha alguns exemples de literatura històrica llatina en època visigòtica, però, com afirma Coll i Alentorn, el món anterior a la cesura que representa la conquesta islàmica «és un món diferent del que apareix després [de la conquesta franca], i entre ambdós hi ha molt pocs punts de contacte».¹

1. Miquel COLL I ALENTORN, «La Historiografia catalana en el període primitiu (1951-1952)», ara dins: *Obres, I. Historiografia*, Barcelona, Curial i Abadia de Montserrat, 1991, pàg. 11.

Això, que des del punt de vista de l'estudi de les estructures socials, l'economia o l'antropologia, per exemple, podria ser qüestionat, no pot ser-ho gaire pel que fa a l'estudi de la historiografia, tant lligat al de les institucions. És després de la presa de Girona (785) i de Barcelona (801) que podem parlar del desvetllament, lentíssim en un principi, d'unes concepcions historiogràfiques que, formulades en llatí i força desvinculades de les que poguessin existir anteriorment, acabaven formant la base d'una nova tradició.

El primer dels tres eixos al voltant dels quals pivotaran les futures tradicions és la historiografia franca, a la qual estan lligades les escasses romanalles de literatura històrica a la Catalunya dels segles ix i x, fins i tot si es troben en còdexs d'origen visigot.² Després de la instauració de l'administració comtal al territori entre el Llobregat i els Pirineus, als governants delegats d'aquest espai els era útil conservar llistes dels seus sobirans per datar les cartes que aquests anessin atorgant. Els sobirans carolingis havien disposat el marc de referència legal i jurídic als comtats i fou per raons eminentment pràctiques que la tradició franca esdevingué un element constituent dels futurs discursos historiogràfics dels comtats catalans.

A partir de la meitat del segle ix, amb l'afebliment del poder central franc, sorgiren focus de poder local cada cop més autònoms que foren parasitats per oligarquies. Quan el càrrec de comte passà a ser hereditari i no per designació imperial, aquestes oligarquies formaren llinatges aristocràtics pràcticament independents. A mesura que aquests augmentaven el seu poder, anaven generant discursos historiogràfics destinats a conservar-ne la memòria, legitimar-ne l'autoritat i glorificar-ne les gestes. Aquests discursos conformen un segon element que se suma a la consciència, encara ben viva, de pertinença institucional al món franc.

Les obres que més clarament reflecteixen aquesta voluntat en un estadi encara primerenc són els diversos crònicons o annals elaborats als monestirs catalans. Aquí, convé fixar-nos en els anomenats *Cronicones rivipullenses*, elaborats des dels temps de l'abat Oliba al monestir de Ripoll, el principal centre cultural promocionat pels comtes barcelonins. Aquests crònicons comencen amb un peu en la historiografia bíblica i franca, esmenten la presa de la ciutat de Barcelona pels carolingis, però a partir del 985, any de l'atac a Barcelona per Al-Mansur, comencen a centrar-se, primer, en els comtes catalans i les conquestes fetes als musulmans i, després, en els comtes de Barcelona a mesura que vagin guanyant importància.³

Durant el segle xi i aproximadament fins a la incorporació de Besalú i Cerdanya (1111 i 1117), la dinastia comtal barcelonina, malgrat els nombrosos moments de dificultats, va augmentar el seu poder per damunt de les altres. A

2. En són exemples la llista de reis francs incorporada al *Liber iudicum* copiat segurament a Girona vora l'any 827 encara en escriptura visigòtica i conservat a la Biblioteca Nacional de França (ms. lat. 4667), o l'anomenada *Crònica dels reis francs* oferta pel bisbe Gotmar II de Girona al califa de Còrdoba Al-Hakam II (Jesús ALTURO I PERUCHO, «La historiografia catalana del període primitiu», dins Albert BALCELLS (ed.), *Història de la historiografia catalana*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2004, pàg. 20-21).

3. COLL, «La Historiografia catalana en el període primitiu...», pàg. 24-30. El principal dels crònicons ripollesos, el *Chronicon Alterum Rivipullense*, va ser editat per Jaime VILLANUEVA, *Viage literario a las Iglesias de España*, vol. V, 1806, pàg. 241-249.

la fi d'aquest període, el *Liber maiolichinus de gestis pisanorum illustribus*, redactat entre 1117 i 1125 i que narra l'expedició catalano-pisana de 1113 a Mallorca, defineix el comte de Barcelona com a «dux catalanensis» i «rector catalanicus hostes».⁴ Això dóna idea, d'una banda, de l'ascendent que ha adquirit respecte als seus iguals d'Empúries o d'Urgell, i de l'altra, del fet que ja es veu formada una comunitat humana definible com a catalana, que integren els habitants dels diversos comtats i de la qual aquest comte és el líder polític més important (malgrat que no tingui potestat jurídica més enllà d'aquells estats dels quals és titular).

Des de la darrerria del regnat de Ramon Berenguer III (1097-1131) i durant els de Ramon Berenguer IV (1131-1162) i Alfons el Cast (1162-1196), el llinatge comtal barceloní sembla culminar el seu ascens. En el pla territorial, entre 1129, amb l'intent de recuperació efectiva de Tarragona, i 1147-1148, amb la conquesta de Tortosa, Lleida i Fraga, queden establerts els que seran els límits de Catalunya. El 1137, Ramon Berenguer IV, a més, es casa amb la princesa Peronella d'Aragó i esdevé "princeps" del regne veí. Aprofitant els problemes de successió de la dinastia governant en aquest país, el comte barceloní obté un matrimoni que permetrà als seus successors intitular-se reis. En primer lloc, hem de comentar que el casament és vist pels historiadors de la dinastia comtal com una apropiació: al *Chronicon Alterum Rivipullense* s'hi llegeix «Raymundus comes Barcinonensium suscepit regnum Aragonum».⁵ Tal com afirma Sabaté, es tracta del «hecho más importante para el discurso de consolidación regia en Cataluña», ja que aquesta condició de rei li permet erigir-se per damunt la resta de nobles del país, que junt amb la població assumeixen el tractament reial.⁶ Ja durant el regnat d'Alfons, els súbdits del comte de Barcelona s'hi dirigeixen com a rei enlloc de fer-ho com a comte, que és el que jurídicament pertocaria, així com també diuen lluitar sota l'enseny del Casal d'Aragó.⁷ Aquesta manobra, acompanyada de la força cada vegada més gran que el comte de Barcelona té respecte als altres nobles catalans, permet a Alfons imposar els estatuts de l'assemblea de la Fondarella (1173), fonamentats en l'observació dels Usatges de Barcelona, l'aplicació dels quals comença a ser un dels principals objectius perseguits per la monarquia. Alhora, al Principat s'abandona oficialment, després del Concili de Tarragona de 1180, la datació pels reis francs en una mostra determinant de voluntat autonomista.

En aquestes circumstàncies d'autoafirmació del poder de la dinastia dels comtes de Barcelona, la necessitat d'una acció historiogràfica que la legitimi esdevé peremptòria a finals del segle XII. L'obra que conjuga i articula la resposta a aquesta mancança són les *Gesta Comitum Barchinonensium*.⁸ Escrites en la seva primera versió entre el final del regnat de Ramon Berenguer IV i el decenni de

4. Flocel SABATÉ I CURULL, «El nacimiento de Cataluña. Mito y realidad», dins *Fundamentos medievales de los particularismos hispánicos*, Lleó, Fundació Sánchez-Albornoz, 2005, pàg. 238.

5. VILLANUEVA, *Viage literario...*, vol. V, pàg. 238.

6. SABATÉ, «El nacimiento de Cataluña...», pàg. 241.

7. Flocel SABATÉ I CURULL, «Discurs i estratègies del poder reial a Catalunya al segle XIV», *Anuario de Estudios Medievales*, 25-2 (1995), pàg. 620.

8. La versió primitiva es troba editada a Louis BARRAU DIHIGO i Jaume MASSÓ I TORRENTS (ed.), *Gesta Comitum Barchinonensium*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1925, pàg. 3-20.

1180,⁹ les *Gesta* resumeixen la ideologia del Casal de Barcelona en el moment en què aquest efectua el trànsit de comtal a reial. Elaborades i conservades al monestir de Ripoll, el centre del seu relat és el llinatge de Barcelona; només es parla dels altres comtes catalans quan aquests formen part de branques laterals de Barcelona; de la nissaga d'Aragó, només se'n fa la genealogia en el moment en què Ramon Berenguer IV hi enllaça.¹⁰ Com bé expressa Cingolani, es tracta d'un relat en què encara prima «el llinatge per damunt la terra»: per aquesta raó s'hi ignora la conquesta franca de Barcelona, però no pas la història de Guifré d'Arrià, pare de Guifré II el Pilós, amb el qual, llegendàriament, Barcelona esdevingué un honor hereditari.¹¹

Però, fins i tot sabent que les *Gesta* són una construcció feta a major glòria de la dinastia barcelonina, observarem, com fa Cingolani, que l'obra es troba també «al final del camí de definició de la terra»,¹² ja que en ella s'identifiquen els límits del domini comtal amb Catalunya. I com a conseqüència d'això mateix, s'hi inclouen també elements que, des del nostre punt de vista, procedeixen d'un tercer discurs historiogràfic, que anomenarem territorial. Aquest representa la voluntat de preservar el coneixement dels esdeveniments que s'han succeït en un indret determinat i, així, dotar-lo d'una memòria o, fins i tot, d'una existència en el pla històric. Cal entendre aquesta voluntat per contraposició a l'interès de mantenir la història d'un poble o una dinastia, per exemple, malgrat que no sigui contradictòria respecte a aquest.

Aquest interès, doncs, que podria semblar connatural a la pròpia idea de registrar la història, no ho és necessàriament. En realitat, sembla requerir l'existència d'institucions que estiguin assentades amb un mínim de solidesa al territori en qüestió. No és estrany, per tant, que sigui en l'àmbit de les seues episcopals i els monestirs, probablement les primeres institucions arrelades en un punt fix del territori català, que hi trobem els primers registres d'esdeveniments locals. Trobem traces de discursos d'aquesta mena en els annals de qualsevol monestir o seu episcopal.¹³

A Barcelona, el primer esdeveniment d'història local a partir del qual es genera discurs després de la presa de Barcelona per Lluís el Piadós és l'atac que l'any 985 va patir la ciutat per part del cabdill musulmà Al-Mansur. Zimmermann ha explicat que, durant els tres quarts de segle posteriors a la fita, una quarantena de diplomes el registren. Tots ells van ser originats, bé a la seu

9. S'ha valorat la possibilitat que el mateix Ramon Berenguer IV n'ordenés la redacció de la primera part vora 1160 (COLL, «La Historiografia catalana en el període primitiu...», pàg. 54), encara que en la primera edició s'apuntava que la redacció s'havia fet entre la mort del comte, el 1162, i l'any 1184 (BARRAU i MASSÓ, *Gesta...*, pàg. XXII), i les darreres recerques apuntarien cap a 1180, sota el regnat d'Alfons el Cast (Stefano Maria CINGOLANI, *La memòria dels reis. Les quatre grans cròniques i la historiografia catalana, des del segle x fins al xiv*, Barcelona, Base, 2007).

10. De fet, les *Gesta* continuen la tradició de considerar l'enllaç matrimonial com una presa del comte barceloní, que expressen de la següent manera: «Nam adhuc ualde iuuenis regnum Aragonense cum filia Ranimiris regis Urracha obtinuit» (BARRAU i MASSÓ, *Gesta...*, pàg. 8).

11. BARRAU i MASSÓ, *Gesta...*, pàg. 3-6.

12. Stefano Maria CINGOLANI (ed.), *Gestes dels comtes de Barcelona i reis d'Aragó. Gesta comitum Barchinone et regum Aragonie*, Santa Coloma de Queralt, Obrador Edendum i Universitat Rovira i Virgili, 2012, pàg. 12.

13. Així, per exemple, la llista dels reis francs incorporada al *Liber iudicum*, elaborada i conservada a la Seu de Girona, inclou una nota annalística d'interès local que indica la incursió d'Abu Maruan a Girona l'any 827 (COLL, «La Historiografia catalana en el període primitiu...», pàg. 14; ALTURO, «La historiografia catalana...», pàg. 20-21).

barcelonina, bé als monestirs de Sant Cugat o de Sant Pere de les Puel·les.¹⁴ I això, malgrat que l'arqueologia no ha pogut demostrar que l'atac fos especialment destructiu,¹⁵ cosa que sembla indicar un interès deliberat per part d'institucions estables de convertir aquell esdeveniment en un punt d'inflexió del seu propi relat.

La significació de l'esdeveniment prové de dos fets. D'una banda, la inacció del rei francès davant l'agressió va permetre a Borrell II, comte de Barcelona, Girona, Osona i Urgell (947-992), negar l'homenatge al sobirà francès i assolir *de facto* la plena autonomia. És per aquesta raó que la fita és assenyalada als segles XI i XII als *Rivipullenses* i a les *Gesta* (on resulta ser l'únic fet datat de tot el text). S'hi produeix una clara voluntat de legitimació dinàstica. D'altra banda, als diplomes emesos per les esmentades institucions religioses el fet hi pren una significació lleugerament diferent. Zimmermann ha afirmat que el desastre del 985 es transforma en un punt d'inflexió per les seves implicacions patrimonials, ja que s'hi perderen moltes escriptures i fou un moment que s'aprofità per donar vigència a certes reestructuracions patrimonials que havien tingut lloc durant la segona meitat del segle X. Seria per això que el 985 esdevindria una fita per a la història de la terra alhora que ho és per a la dinastia. Treu cap així un incipient brot de literatura històrica arrelada al territori en el precís moment en què es fonamenten les institucions que vehicularan la vida religiosa de la ciutat durant les següents centúries.

La primera florida d'un discurs territorial en obres historiogràfiques, però, es percep gairebé cent cinquanta anys després, quan en l'ambient que envolta les primeres institucions estables de domini comtal a la ciutat de Barcelona (el batlle i el veguer) s'elaboren els crònicons coneguts com de Sant Cugat¹⁶ i d'Skokloster,¹⁷ els annals més antics de la família *Barcinonense*, que podem datar a la segona meitat del segle XII.¹⁸ El *Cronicó de Sant Cugat* inclou, primer, uns annals que són, bàsicament, el mateix seguit de conquestes, amb l'afegit d'algunes morts de comtes i bisbes, de dues llargues notícies sobre la història del monestir i una sobre la mort de Ramon Berenguer IV.¹⁹ Segueix la llista dels reis francs, que no esmenta la conquesta carolíngia de Barcelona, però sí l'atac d'Al-Mansur, datat amb extraordinària precisió.²⁰ És considerat el punt d'enllaç entre els *Rivipullenses* i els *Barcinonenses*, dels quals el *Cronicó d'Skokloster*, una llista dels reis de França continuada amb l'enfilall de les conquestes del comte de Barcelona (la primera de Mallorca i les d'Almeria, Tortosa, Lleida i Fraga), seria la primera anella.²¹

14. Michel ZIMMERMANN, «La prise de Barcelone par Al-Mansûr et la naissance de l'historiographie catalane», *Actes des Congrès de la Société des Historiens Médiévistes de l'Enseignement Supérieur Public. 8e Congrès, Tours, 1977*, pàg. 194.

15. Un bon resum de la qüestió, el trobem a Gaspar Feliu i Montfort, *La presa de Barcelona per Almansor: història i mitificació*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 2007.

16. *Cronicó de Sant Cugat*, Barcelona, Arxiu de la Corona d'Aragó, Sant Cugat 47, f. 156v i 159r-v. Edició i estudi: Miquel Coll i Aientorn, «El cronicó de Sant Cugat», dins *Obres I...*, pàg. 65-82.

17. *Cronicó d'Skokloster*, Estocolm, Riksbibliotek, ms. Skokloster E 8841, 118 r. Edició i estudi: Miquel Coll i Aientorn, «El cronicó de Skokloster», dins *Obres I...*, pàg. 83-92.

18. Coll, «La Historiografia catalana en el període primitiu...», pàg. 31-32.

19. D'ell es diu que «cepit magna virtute Almeriam, Dertosam, Ylerdam, Fragam, Syuranam et usque ad L^a opida circa Iberum amnem, et Ecclesiam Christi ubique constituit» (Coll, «El cronicó de Sant Cugat...», pàg. 80).

20. «Anno autem XXX° regni eius [Leotarius] capta est et destructa a sarracenis Barchinona, in era M^oXX^aIII^a, II nonas Iulii, feria II^a, luna XIII^a» (Coll, «El cronicó de Sant Cugat...», pàg. 80).

21. Cal notar que, al costat del nom de Lluís el Pietós, s'hi ha afegit la dada «et ipse cepit Barchinonam» (Coll, «El cronicó de Skokloster...», pàg. 90).

Tal com diu Coll, aquests dos textos són els primers d'una família que es formà al voltant de les «corporacions civils» establertes a la ciutat de Barcelona.²² El mateix autor els lliga amb una certa eufòria produïda pels eixamplaments territorials del comtat esdevinguts durant el regnat de Ramon Berenguer IV. Creiem, però, que es pot afegir que els dos primers *Barcinonenses* són la forma embrionària d'una manera determinada d'entendre la història de la Corona des d'una perspectiva territorial que pren la ciutat de Barcelona com a centre.

La vehiculació d'un discurs historiogràfic homogeni

El desastre polític causat per la prematura mort de Pere el Catòlic (1196-1213) situà el seu fill Jaume (1213-1276) al tron en un moment en què la unitat aconseguida a Catalunya i Aragó pel seu avi Alfons es trobava en un estat precari. També la situació internacional de la Corona era en un punt delicat, tot just havent perdut una bona part de la seva influència al Migdia de França. El nou monarca va haver de reunir prou força per emprendre iniciatives enèrgiques que redrecessin la seva posició política. Alternant les armes i la diplomàcia, s'alçà com a autoritat poc discutida al Principat i redirigí la política exterior de la Corona cap a la Península i el Mediterrani, apoderant-se dels regnes de Mallorca (1229-1232) i València (1229-1245). Fou capaç de definir per fi clarament els límits del Principat i pel Tractat de Corbeil (1258) trencà finalment la dependència institucional respecte als reis de França. Amb Jaume es completa un primer cicle en la vertebració jurídica i política de Catalunya i de la Corona d'Aragó.

Però per tancar-lo, el rei Conqueridor va haver de recolzar sovint en les ciutats catalanes, entre les quals destacava Barcelona, que li oferiren suport financer i polític tant per fer front als senyors feudals com per engegar les seves conquestes. Les ciutats, a més, emplaçaments fixes seu d'oficines i escriptories, tendien a l'aplicació d'una interpretació estable del poder reial sobre el territori. Per la seva naturalesa, esdevenien centres de control des dels quals fiscalitzar el comerç i la producció i des d'on aplicar justícia i acumular el capital. A canvi de poder-les emprar en tots aquests sentits, Jaume i el seu fill Pere el Gran (1276-1285) varen anar atorgant a les viles catalanes i les seves oligarquies tota una sèrie de privilegis i llibertats que les convertiren en municipis de ple dret. A canvi del seu ajut, Barcelona obtingué entre 1249 i 1284 el gruix dels privilegis que van permetre consolidar l'estatut jurídic de municipi, font d'una gran autonomia que mantindria durant centúries.²³

Aquest afavoriment de les ciutats en general i de Barcelona en particular contribueix a generalitzar un estat d'opinió pel qual els interessos urbans equivalen als del monarca.²⁴ Amb tot això al cap, no ha de semblar una casualitat que l'època de major difusió dels annals de la família *Barcinonense*, portadors

22. COLL, «La Historiografia catalana en el període primitiu...», pàg. 32.

23. Pere ORTÍ I GOST, «El Consell de Cent durant l'Edat Mitjana», *Barcelona Quaderns d'Història*, 4 (1999), pàg. 34-35.

24. Així, Jaume afirma al seu *Llibre dels feits* que la gent de les ciutats «són gent que Déus ama més que no fa los cavallers car los cavallers se lleven pus tost contra senyoria que els altres» (JAUME I, *Crònica o Llibre dels feits*, Barcelona, Edicions 62 i la Caixa, 1988, pàg. 387).

d'una visió territorial de la història, sigui precisament la del regnat de Jaume el Conqueridor. I menys, si la raó principal d'aquesta expansió és que, ja des de finals de la dècada de 1230, testimonis d'aquests annals s'inclouen a les col·leccions dels *Usatges de Barcelona*. Fins bastant més tard, als *Annals de Barcelona* de 1285, 1323 i 1334, no s'incorporen com a acompanyament d'altres menes de textos, la qual cosa fa percebre l'existència d'una consciència intuïtiva que lliga el discurs historiogràfic dels *Barcinonenses* amb la voluntat reial d'establir una visió jurídica unitària del Principat i, fins i tot, de la Corona.²⁵

Així, l'acció legislativa reial va de la mà amb la difusió d'uns textos que, per la seva forma, propugnen una visió de la història territorial i centrada a Barcelona. S'obren amb la llista dels reis francesos,²⁶ continuada per un seguit de notes annalístiques que tenen les conquestes com a eix central. L'atac d'Al-Mansur serveix en alguns casos d'inici i en altres de cesura entre la història universal i la particular del comtat i regne. La magnificació de la figura de Ramon Berenguer IV, «qui claustra Yspanie fregit» («qui'ls claustrs d'Espanya trenca»),²⁷ hi sorgeix com un element definitori. Tot plegat, mostra una imatge del poder centralitzat a Barcelona, en què es destaca el lideratge de la ciutat i els seus comtes en l'expansió de la Corona.

En aquell moment, a més, Jaume el Conqueridor impulsava la nova versió de les *Gesta Comitum Barcinonensium*. Es tracta d'una refecció a la qual fins ara s'havia parat poca atenció, però que gràcies als estudis de Cingolani podem apreciar amb nova llum.²⁸ Segons la seva interpretació, durant la dècada de 1260 es va popularitzar en territori català un text historiogràfic de singular importància, el *De rebus Hispaniae*, de Rodrigo Jiménez de Rada,²⁹ que, tractant-se d'una història d'Espanya feta per encàrrec del rei de Castella Ferran III, defensava la tesi goticista, que conferia als reis de Castella i Lleó, com a descendents dels reis gots, el destí d'acabar reunint sota el seu domini tota la Península. Per Jaume, preocupat per fer valer els seus drets a desenvolupar una política més ibèrica que no francesa, però descendent per línia paterna dels comtes de Barcelona, la legitimitat dels quals venia de França, aquesta postura era un veritable destorb.

25. El més estès d'aquests *Barcinonenses*, el *Cronicó Mallorquí o del Rei Robert* precedeix compilacions legislatives, algunes de les quals foren agregades a les col·leccions de privilegis mallorquins (COLL, «La Historiografia catalana en el període primitiu...», pàg. 33). Alguns altres, que coneixem per testimonis més tardans, són la *Chronica comunia* o els *Annals de Barcelona* de 1270, 1291, 1298 o 1311.

26. En alguns casos, la llista comença per Carlemany, però en molts altres ho fa per Robert II (996-1031). Coll considera –i ens sembla important remarcar-ho– que la raó per la qual això succeeix és justament perquè fou sota el regnat de Robert que es confirmaren les franqueses dels ciutadans de Barcelona per part de Berenguer Ramon I (COLL, «La Historiografia catalana en el període primitiu...», pàg. 33). Això afavoriria la idea que aquests annals difonen un missatge que implícitament situa Barcelona com a mesura de la història, més encara que no pas la nissaga reial.

27. Així es fa saber, per exemple, en llatí, als diversos testimonis dels *Annals de 1239*, també coneguts com a *Cronicó Mallorquí o del Rei Robert* (diversos exemplars, per exemple: Barcelona, Biblioteca del Col·legi d'Advocats, M-1, f. 23v-24v), als *Annals de 1270* (AHCB [Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona], 1G-8, *Primer Llibre Verd*) o a la *Chronica comunia* (AHCB, 1G-9 f. 28r-v i 1G-10, f. 33v-34v) i, en català, als *Annals de Barcelona de 1291* (AHCB, 1G-5, f. 34r-36v) i als *Annals de Barcelona de 1298* (Escorial, O. I. 12, f. 96v-98v). D'aquests textos n'hem consultat l'edició que ha preparat Cingolani, de propera publicació, a qui des d'aquí trametem el nostre agraïment.

28. CINGOLANI, *La memòria dels reis...*, pàg. 78-80. Es tracta de la versió que Cingolani anomena *GCB II*, traduïda al català a partir d'una versió llatina entre els anys 1268-1269 (Stefano Maria CINGOLANI (ed.), *Gestes dels comtes de Barcelona i reis d'Aragó*, València, Universitat de València, 2008).

29. Pere QUER, *La Història i Genealogies d'Espanya: una adaptació catalana medieval de la història hispànica*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 2008, pàg. 27.

Per això, la nova versió llatina de les *Gesta* és una ampliació realitzada utilitzant el propi *De rebus Hispaniae* en la qual es reivindica més fortament la importància dels avantpassats aragonesos, aquests sí, descendents de gots.

Si bé aquesta alteració marca un allunyament respecte a la postura barcelonina subjacent als *Barcinonenses*, això és de moment ignorat. Per a la posició barcelonina, com veurem més endavant, les *Gesta* són útils perquè donen més pes al títol comtal que al reial. De fet, si coneixem el text d'aquesta versió de les *Gesta* encara que se n'ha perdut la versió llatina, és perquè en conservem una traducció catalana realitzada vers 1269.³⁰ Segons Cingolani, aquesta versió hauria tingut com a destinatari preferencial, precisament, l'escripció del Consell de Barcelona.³¹ Això ens porta a fer notar que rere el text hi havia la intenció que fos transmès a un públic més ampli, denotant el pas de la concepció de la història dinàstica com «un fet privat, afirmatiu i simbòlic», a ser un «element públic, demostratiu i efectiu».³² Si acceptem a més com a cert que un dels destinataris triats fou el Consell barceloní, seríem davant d'una nova mostra de l'interès en el manteniment d'una imatge d'unitat historiogràfica.

De fet, durant els regnats següents de Pere el Gran (1276-1285), Alfons el Franc (1285-1291), Jaume el Just (1291-1327) i Alfons el Benigne (1327-1336) sembla que aquesta perspectiva historiogràfica barcelonina té predicament. A l'anomenat *Libre dels Reis*, redactat segons recents investigacions entre 1277 i 1280 en cercles propers a la Cancelleria Reial, s'hi manifesta una ideologia que pretén enaltir el llinatge dels comtes de Barcelona a partir, precisament, d'una visió territorial de la història i de la mitificació i exaltació de Barcelona i els barcelonins, als quals fa descendents de troians.³³

El discurs té connexions amb la visió dinàstica de la història. Només cal llegir les cròniques de Bernat Desclot (1288), de la qual és font el *Libre dels reis*,³⁴ i de Ramon Muntaner (1325-1332), rere les quals batega la concepció que l'expansió de la Corona fou l'eixamplament dels dominis originaris del comte de Barcelona i, en un sentit territorial, de Barcelona i Catalunya mateixes. Així, Desclot, com si parafrasegés els crònics ripollesos, parla de com el Bon Comte de Barcelona «gasanyà lo regisme d'Aragó»,³⁵ i Muntaner, que segons Coll no pot escapar-se de la visió de «Barcelona com a capital dels regnes»,³⁶ reivindica implícitament un paper rector de Catalunya quan, per exemple, després de descriure la conquesta de Càller, exclama: «hi trobaran totes gents veritat e justícia, en tal manera que la casa d'Aragó e tota Catalunya n'haurà honor e glòria».³⁷ Aquesta visió no s'observa només en les esmentades cròniques de Desclot i Muntaner. Els frescos del palau Aguilar (1285-1290), per exemple, poden ser considerats un exemple de la plena assumpció de les victòries reials com a pròpies per part de l'oligarquia barcelonina, mentre que els del Saló del Tinell

30. CINGOLANI, *La memòria dels reis...*, pàg. 77-78; *Gestes...*, 2008, pàg. 7-8.

31. CINGOLANI, *Gestes...*, 2008, pàg. 23-26.

32. CINGOLANI, *La memòria dels reis...*, pàg. 29.

33. Stefano Maria CINGOLANI (ed.), *Libre dels Reis*, València, Universitat de València, 2008, pàg. 52-76, especialment 74.

34. CINGOLANI, *Libre dels Reis...*, pàg. 74-75.

35. Bernat DESCLOT, *Crònica*, Barcelona, Edicions 62 i la Caixa, 1982, pàg. 43.

36. Miquel COLL i ALENTORN, «Historiografia de Barcelona», dins *Obres I...*, pàg. 379. La cursiva és nostra, PSB.

37. Ramon MUNTANER, *Crònica*, Barcelona, Edicions 62, 1979, pàg. 197.

(finals del segle XIII) mostrarien la voluntat reial d'oferir a aquesta mateixa elit un missatge que la fes sentir responsable dels triomfs reials.

Per tant, entre els dos darrers terços del segle XIII i el primer del XIV, assistim a una identificació gairebé plena, tal vegada ingènua, entre el discurs historiogràfic de la Corona i el de l'oligarquia barcelonina, el poder de la qual es manifesta a través de les institucions municipals. Tots dos discursos admeten la preponderància de Barcelona i Catalunya en el desenrotllament de la història de la Corona i en totes dues visions són aquests territoris els que s'eixamplen amb les victòries dels comtes, després reis (recordem altre cop la idea de "guanyar" el regne d'Aragó). Ambdós insisteixen que el vincle fonamental entre el monarca i la terra es produeix a través del títol comtal (figura del Bon Comte), cosa que condueix, en algunes ocasions, fins i tot, a rememorar la història franca.

Un nou discurs dinàstic

Amb tot, aquesta pretesa unitat discursiva s'esquerdà al llarg del segle XIV, especialment durant el regnat de Pere el Cerimoniós (1336-1387). Com s'ha dit, el principal problema dels monarques aragonesos respecte a Catalunya era la incapacitat d'imposar-hi una única sobirania.³⁸ A principis del XIV, malgrat que ja existís la consciència ben clara de la unitat territorial i identitària de Catalunya, aquesta no tenia un reflex exacte en la vida administrativa interior, on la multiplicitat d'espais baronials i, ara també, municipals evitava que el rei pogués afirmar un sol control jurisdiccional. Al llarg dels segles XII i XIII, aquesta qüestió havia enfrontat el rei amb els grans senyors feudals. Al XIV, els municipis, amb Barcelona al capdavant, havent acumulat atribucions a base de recolzar els monarques, que volien erosionar la força dels senyors, ja havien esdevingut contrapoders del propi rei.

Per tot plegat, el segle XIV està marcat per una gran quantitat de reformes de l'administració i la burocràcia reials, en un intent de crear un sistema funcional que fos capaç de litigar amb les resistències internes i tòrcer-les per convertir Catalunya en una unitat jurídica.³⁹ Els intents d'imposar una administració intermèdia per sobre les divisions baronials o de construir una fiscalitat unitària no tenen l'èxit esperat, però contribueixen a formar una estructura burocràtica més o menys eficient i a desenvolupar un discurs sobre el poder reial: es defineix una primera xarxa de vegueries i també es forma, entre 1365 i 1413, la Diputació del General, la primera institució que, com a representant de les Corts, on cada noble i ciutat hi és representat, aconseguirà una sobirania plena sobre la totalitat del territori.

Aquest esforç, evidentment, va anar acompanyat d'un treball ideològic de rebuig dels particularismes, tant senyorials com municipals, impulsat especialment pel Cerimoniós. A la seva *Crònica* personal podem percebre, tal vegada per primer cop dins les quatre grans cròniques, l'enuig d'un monarca davant el con-

38. SABATÉ, «Discurs i estratègies...», pàg. 617-622.

39. SABATÉ, «Discurs i estratègies...», pàg. 622-632.

venciment barceloní de ser la capital de Catalunya i merèixer un tracte especial,⁴⁰ cosa que ens permet copsar quin és el sentiment reial davant la força que ha adquirit Barcelona al segle XIV i connectar amb les raons que hi ha darrere el projecte historiogràfic del Cerimoniós. Ras i curt, l'objectiu principal d'aquest projecte era unificar i organitzar la memòria històrica dels diversos territoris que controlava, per la qual cosa va compondre la seva *Crònica reial*.

Concebuda la idea cap a finals de la dècada de 1350, el Cerimoniós va ordenar a Ripoll una reelaboració, en català, de la darrera refosa de les *Gesta comitum*, a la qual s'afegiria material del *De rebus Hispaniae* i també, en menor mesura, de la *Crònica de los Estados Peninsulares*. Orgullós d'aquesta *Crònica reial*, el rei mostrà interès perquè la tinguessin els monjos de Ripoll, guardians de la memòria de la dinastia. No obstant això, aviat consideraria la necessitat de fer-la ampliar i millorar. En la segona versió, les fonts emprades van ser la *Estoria de los Godos*, la *Crònica de España*, documentació aragonesa i més material del *De rebus Hispaniae*. La versió final de la *Crònica reial*, la mal anomenada *Crònica de Sant Joan de la Penya*, és un text que, en paraules de Diego Catalán, és ja «más real y no tan dominantemente condal»; per tant, és menys barceloní.⁴¹

Tot plegat ens ha de fer reflexionar. L'evolució del text que Pere pretenia que fos l'epítom de la història dels seus territoris mostra molt clarament una direcció de treball. A través de la inclusió de fonts aragoneses, Pere el Cerimoniós, que cal no oblidar que manté una llarga pugna amb Pere el Cruel de Castella, pretén continuar remarcant l'ascendència hispànica de la dinastia, el seu dret a ser considerat un rei hispànic. En la nova lectura proposada de la història de la Corona, la Majestat hi és elevada i els estats hi són reduïts a territoris integrants de la Corona, que mesuren el seu valor simbòlic a través de la relació jurídica amb el poder monàrquic: per això, la història del regne d'Aragó ve primera i la de Barcelona, comtat, segona, al contrari del que sempre havia succeït amb les històries promogudes per la dinastia des de la unió.

Per descomptat, l'aparició d'aquest biaix és un reflex de com la ideologia dinàstica s'ha anat modificant des de la unió amb Aragó, cent cinquanta anys enrere. Si bé és cert que a cada versió ampliada de les *Gesta* s'hi havia afegit continguts de la tradició aragonesa, en cap revisió s'havia produït un canvi estructural com el que s'esdevé a la *Crònica Reial* del Cerimoniós. Cal subratllar, a més, l'interès del monarca per la propagació dels seus monuments historiogràfics. És tenint en compte aquests moviments que pensem que cal llegir la presa de posició historiogràfica que realitzà el municipi barceloní durant el segle XIV.

40. Així, després de coronar-se a Lleida l'any 1336, Pere escriu que això no va molestar a ningú «salvant els prohòmens de Barcelona qui ens digueren tantost que Barcelona cap era de Catalunya e que aquí era en tots temps acostumat de jurar e de confermar los dits usatges e constitucions, e, que si en altre cas ho feiem, que la ciutat de Barcelona ne seria fort injuriada e privada de son privilegi, e que fos nostra mercè que en tot cas deguéssim anar a Barcelona. E d'açò protestaren los dits prohòmens de Barcelona, e feren-ne cartes públiques. En açò van respondre los prohòmens de Lleida e van dir que nós podíem jurar e confermar en qual lloc de Catalunya a nós fos mills vist, los dits usatges e constitucions, que no en feíem dengun perjudici a la dita ciutat de Barcelona, e que Lleida era en lloc cominal al camí que nós enteníem a fer d'aquí partint. E, per la raó damunt dita e d'altres, volguem que així es fes, e donam e assignam lloc a aquells de Catalunya, ço és, a saber, a Lleida» (PERE EL CERIMONIÓS, *Crònica*, Barcelona, Edicions 62 i la Caixa, 1995, pàg. 68).

41. Diego CATALÁN, «Removiendo los cimientos de la historia de España en su perspectiva medieval», *Cuadernos de Historia del Derecho*, volum extraordinari (2004), pàg. 79-81.

La formació d'una retòrica municipal i la consolidació d'un discurs historiogràfic

En aquells moments, el municipi de Barcelona, com la resta de municipis catalans, estava solidificant la seva estructura institucional. Aprofitant les contínues necessitats crematístiques del monarca, els municipis havien captat elements que formaven part de l'estructura del poder reial. A canvi de donatius, el rei els havia concedit la titularitat sobre taxes o la capacitat de designar oficials,⁴² cosa que havia permès que els municipis, amb Barcelona al capdavant, s'anessin consolidant com a poders autònoms amb estructures administratives pròpies. Alhora que es consolida l'administració i el poder municipal barceloní, s'estableix també una retòrica pròpia i cristal·litza una visió històrica que es manifesta en la selecció i apropiació d'una sèrie de materials historiogràfics, en l'hàbit de preservar certes informacions i en l'ús que se'n fa per les institucions municipals.

Un primer element important de la retòrica municipal és, precisament, l'apropriació del discurs reial. Els municipis s'havien format a partir de l'acumulació de drets i privilegis reials concedits pel monarca a corporacions urbanes i, a més, aquests drets s'havien concedit, precisament, per a la defensa dels interessos reials. Així, tenia un cert sentit que, en defensar els seus interessos, fins i tot davant el monarca, el discurs dels municipis, lluny d'oposar-s'hi, invoqués «la seva identificació amb el poder reial tot fent-ne una interpretació estable, centrada en el respecte a les Constitucions de Catalunya, amb les constitucions de Pau i Treva, els Usatges de Barcelona i els privilegis locals», i que reivindicés «no sols la legislació constitucional, sinó els conceptes de jurisdicció reial i de regalies per a corregir al mateix monarca».⁴³ Així, s'arribarien a donar paradoxes tals com que, en condemnar Francesc Pallarès, l'any 1462, per haver conspirat a favor del rei contra el Consell de Cent i la Diputació del General, es declarés que la traïció havia constituït un «gran deservici de Nostre Senyor Déu, de la Majestat del Senyor Rey e total destrucció de les libertats e cosa pública del dit Principat».⁴⁴

En el cas de Barcelona, aquesta identificació dels interessos reials amb els municipals va acompanyada del fet que el govern barceloní feia sovint de mediador entre les viles catalanes i el rei a les Corts o en les ambaixades,⁴⁵ i a més ajudava les altres ciutats del país en situacions de necessitat. Barcelona, així, s'erigia entre les altres viles com a pacificadora del Principat, sense la qual l'autoritat del monarca hauria estat més difícil d'aplicar. L'any 1449, per exemple, ordenaria als seus síndics a Corts que, com a mesura de pressió, fessin notar al rei que

aquesta ciutat ha fet lo degut per lo ben avenir del principat de Cathalunya, qui és una preciosa part del heretatge del senyor rey, e del qual principat aquesta ciutat és la principal part e la ciutat mestre de aquell.⁴⁶

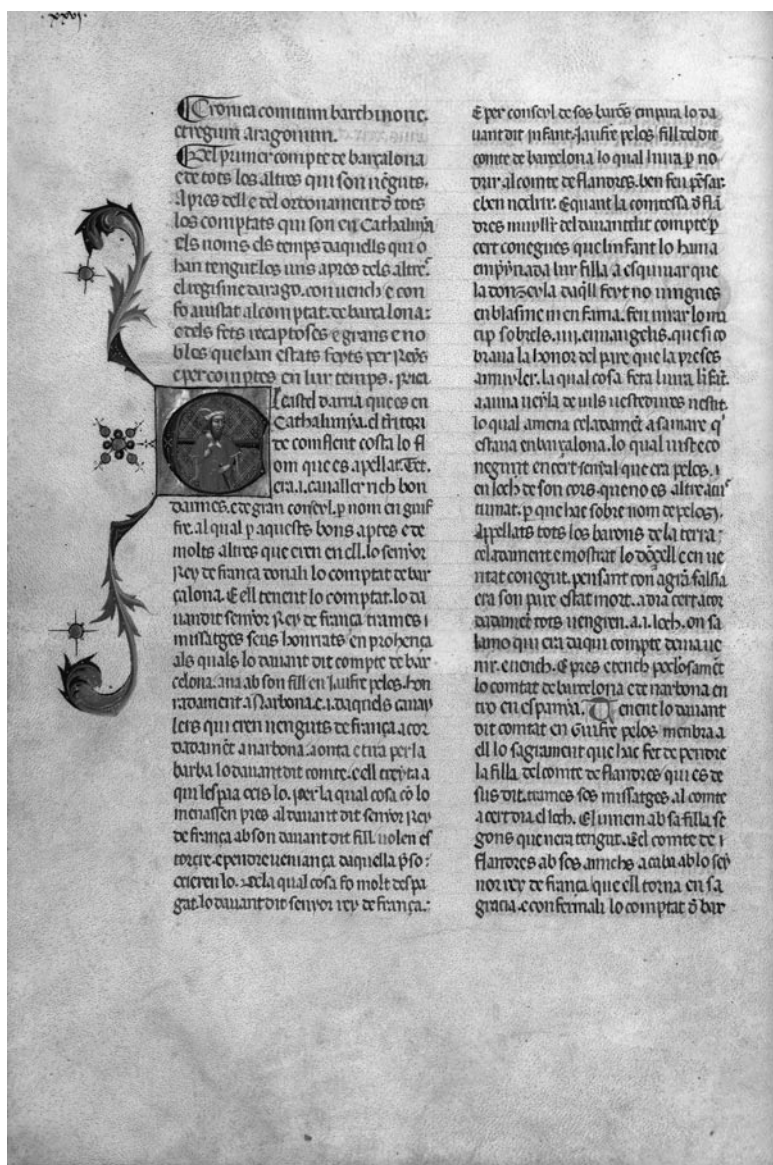
42. ORTÍ, «El Consell de Cent durant...», pàg. 38-43.

43. SABATÉ, «Discurs i estratègies...», pàg. 635.

44. *Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*, XIX (1860), pàg. 270.

45. VICENT BAYDAL I SALA, «La xarxa epistolar del Consell municipal de Barcelona, 1433-1550», *XI Congrés d'Història de Barcelona. La ciutat en xarxa*, Barcelona, 2009, pàg. 7 [http://w110.bcn.cat/ArxiuHistoric/Continguts/Documents/Fitxers/XI%20CONGRES_baydalc.pdf].

46. AHCB, 1B-VI, *Lletres closes*, 14, f. 85r-86r (19-VI-1449); citat per BAYDAL, «La xarxa epistolar...», pàg. 7, n. 20.

Encapçalament i inici de la còpia de la versió catalana de la *Cronica Comitum Barcinone et Regum Aragonum* en un dels llibres de privilegis municipals de Barcelona, segle XIV. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, 1G-10, Llibre Verd I, f. 26v.

D'altra banda, de cara a les altres ciutats, aquesta actitud contribuïa a bastir una jerarquia que declarava la superioritat de Barcelona. Així, durant la carestia imperant l'any 1464, en plena Guerra Civil, els paers de Cervera i els governants d'altres viles com Sant Feliu de Guíxols, Palamós o Igualada s'adreçaren als con-

sellers dient que, com que no que tenien gra, recorrien a ells «axí com fa lo fill a la mare», admetent que Barcelona era «cap e govern de tot lo Principat».⁴⁷

Gràcies a Rubio Vela, que ha estudiat aquesta «expressió retòrica de la capitalitat» a València, ens adonem de la identitat del seu ús a les dues ciutats.⁴⁸ Com València respecte a la resta del regne, Barcelona respecte de Catalunya explicita la retòrica de la capitalitat, que li serveix per defensar un model d'explotació i hegemonia política i econòmica sobre el territori català. Que les altres universitats acudeixin a Barcelona quan tenen necessitat és indicatiu d'una relació de dependència que deriva en submissió i que Barcelona utilitza sovint en el seu favor per fer pressió, donar ordres o amenaçar, fins i tot militarment, altres viles, a vegades tan potents com Tarragona, Tortosa o Perpinyà. Tot plegat desembocava en que els governants de Barcelona utilitzaven aquesta posició dominant per fer equivalents, davant el rei o les altres universitats, els interessos del municipi barceloní amb el bé públic del Principat.⁴⁹

El Consell, esdevingut l'estructura de poder d'una oligarquia urbana puixant, estenia els seus tentacles per diversos mitjans. La seva influència a Catalunya i la resta de la Corona es vehicula informalment a través dels mitjans esmentats i d'altres,⁵⁰ mentre que, de manera més formal, la ciutat propaga el seu domini a través de pactes bilaterals amb altres viles, amb el carreratge, i amb l'adquisició, mitjançant la compra, de baronies com les de Montcada, Flix o Elx, o, en forma d'aval, del comtat d'Empúries. El Consell de Cent esdevingué així també un important senyor dins la Corona, dominant espais estratègics pel tràfic i la producció agrícola, especialment la cerealera. La suma del seu poder formal i informal dóna una dimensió real i efectiva a les seves pretensions d'encarnar el poder reial. Unes pretensions que eren precisament aquelles a les quals s'enfrontava el rei Cerimoniós.

El desenvolupament de la retòrica i el poder municipals barcelonins s'anà produint paral·lelament al desplegament de l'administració del Consell. L'Escrivania del Consell, des de l'any 1301, havia recollit pràcticament tota la documentació generada pel municipi en una única sèrie de volums. Actes de les reunions, ordinations, eleccions d'oficials, correspondència, cartes de ciutadania o albarans, tot s'escrivia al *Llibre del Consell*. A mesura que avança la centúria, però, l'augment de l'activitat burocràtica condueix a la formalització de registres diversificats on s'agrupen els documents segons tipologies: a partir de 1359, s'obre un *Registre*

47. Les expressions es repeteixen amb variants en diverses cartes: AHCB, 1B-X, *Lletres comunes*, 34, f. 216r (16-XII-1464); f. 50r (28-I-1464); f. 54r (30-I-1464); f. 108r (18-III-1464).

48. Agustín RUBIO VELA, «Valencia: la conciencia de capitalidad y su expresión retórica en la prosa municipal cuatrocristiana», *Anales de la Universidad de Alicante*, 2002.

49. Així ho observarem quan l'any 1483 tres emissaris del lloctinent general de Catalunya s'adrecin al Trentenari de la ciutat de Barcelona perquè s'alliberi una càrrega de blat retinguda a Flix pels barcelonins, propietaris del lloc. El transport ha estat autoritzat pel rei, i per tant s'hauria de deixar sortir cap al port de Tortosa, on ja l'esperen diverses embarcacions, però, després de parlamentar, el Trentenari s'hi nega al·legant «que molt més servey concerneix a la prefata Majestat la conservació de aquesta ciutat e de cosa pública de aquella, e encare d'aquest seu Principat, que no fan les coses per ells [els ambaixadors] demanades» (AHCB, 1B-II, *Registre de Deliberacions*, 27, f. 19v-20v (21-XII-1483)).

50. Així, per exemple, altres ciutats de la Corona, a vegades fins i tot València, li demanaven consell jurídic i legal; actuava per pacificar i arbitrar les bandositats de poblacions de Catalunya; sovint, els consellers eren requerits al Consell Reial, arribant al punt que el Consell de Cent participés, el 1391, en la regència de Maria de Luna sobre tota la Corona. Habitualment, la ciutat organitzà, sovint amb València, la defensa dels mars de la Corona en diversos moments dels segles XIV i XV, sobretot a partir de la institució del pariatge.

d'Ordinacions; des de 1381, les cartes emeses pel Consell també són copiades en registres; finalment, el 1433, el *Llibre del Consell* esdevé *Registre de Deliberacions*, que ja se centra únicament en les actes de les reunions. També, des de 1350, el Consell comença a conservar els processos de Corts, en què es llegeixen les intervencions de la ciutat, i recordem que Barcelona era qui dirigia el Braç Reial.⁵¹

L'estructuració de totes les secretaries i els registres de documentació municipals, amb la conseqüent especialització dels oficials, va contribuir a la fixació d'uns models d'escriptura específics per a cada funció. Les cartes, per exemple, esdevingueren una eina clau en la representació de l'autoritat, assolint una concisió formal adaptada de les normes de l'*ars dictamini* que permetia l'ordenació perfectament jeràrquica dels receptors.⁵² Així, complien a la perfecció una funció comunicativa, però també classificatòria i de transmissió del poder des d'un punt central: tots els interlocutors quedaven connectats al centre a través d'una xarxa homogènia que els definia i situava en un grau o altre respecte a Barcelona. Això era especialment perceptible en el cas dels governants municipals catalans, que a través de les cartes rebien un tracte idèntic que els situava lleugerament per sota de Barcelona.

Com a part del mateix procés de desplaçament de la retòrica i l'estructura administrativa pròpies, el municipi va acabar de concretar, fer seva i mostrar, en aquests anys, una visió determinada de la història de la Corona i de la ciutat en la Corona. El Consell de Cent havia utilitzat unes dependències del convent de Santa Caterina, tant per reunir-s'hi, com per dipositar-hi l'arxiu, la seva història. Allà s'hi guardaven en caixes de fusta els privilegis i gràcies concedits pels monarques des dels temps comtals. A mesura que els documents s'anaren acumulant, aquest sistema es va anar fent poc operatiu, de manera que, potser des de finals del segle XIII o, més probablement, a partir de l'any 1314, els privilegis van començar a ser copiats en un llibre de cobertes verdes, que avui dia coneixem com a *Llibre verd primitiu* o *Primer llibre verd*.⁵³

Aquest volum estava compost de tres parts. En la primera, s'hi incloïen, a més d'un calendari, capítols dels *Quatre Evangelis*, una relació d'escriptures que els ciutadans de Barcelona es podien fer copiar i la fórmula del jurament dels electors dels consellers. A la segona part, després dels Usatges de Barcelona, hi havia una sèrie de textos historiogràfics, entre els quals, els *Annals de Barcelona de 1270*, uns annals de la tradició dels *Barcinonenses*.⁵⁴ El *Llibre verd primitiu*, però, va deixar de ser utilitzat per la descurança amb què s'hi havien copiat molts dels documents.⁵⁵

En vista d'aquest primer fracàs, el Consell de Cent, l'any 1346, va aprovar encarregar al notari Ramon Ferrer, aleshores escrivà del Consell, la confecció de dos nous llibres de privilegis, els coneguts avui dia com a *Llibre dels Usatges* i *Llibre Verd*.⁵⁶ Tots dos llibres tenen en comú l'estructura tripartida: una part introduc-

51. Sebastià RIERA i VIADER, «Les fonts municipals del període 1249-1714. Una guia d'investigació», *Barcelona Quaderns d'Història*, 4 (2001), pàg. 244-254.

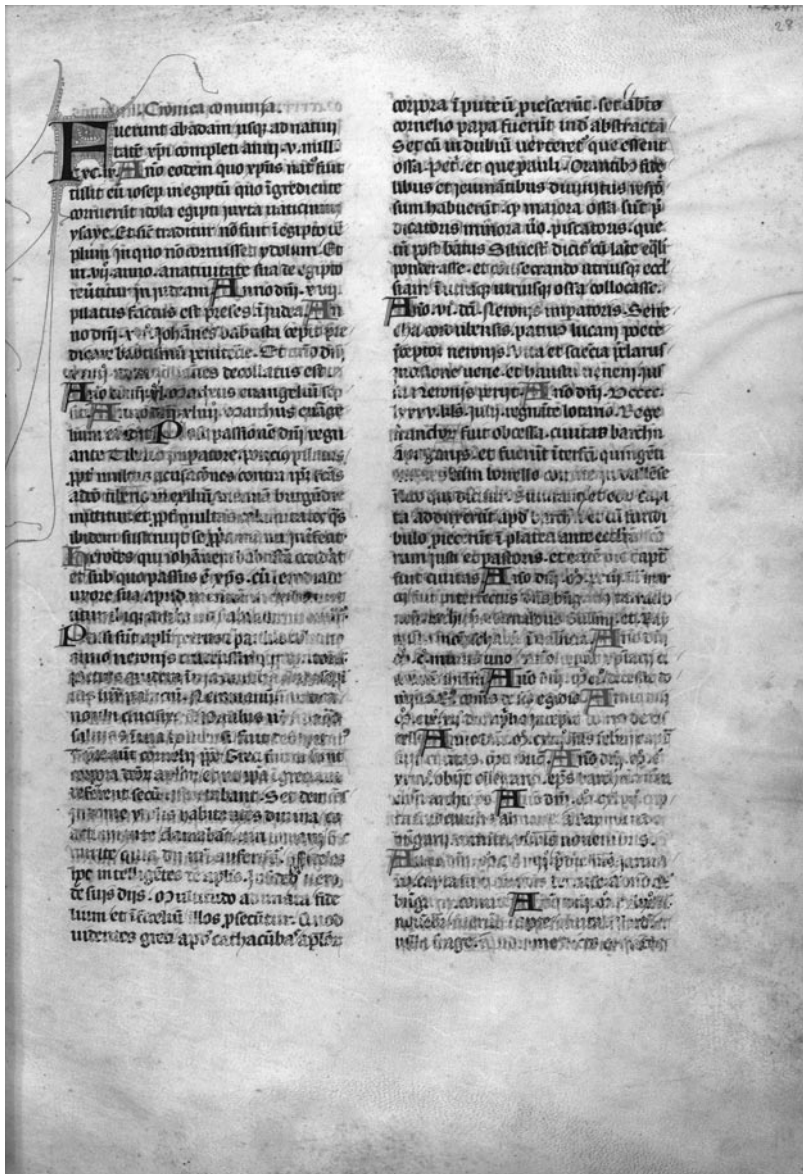
52. BAYDAL, «La xarxa epistolar...», pàg. 8.

53. Llegim que el llibre va ser compilat ja des del segle XIII a DURAN, *Barcelona i la seva...*, vol. II, pàg. 128.

54. AHCB, 1G-8, *Primer Llibre Verd*, f. 34.

55. RIERA, «Les fonts municipals del període...», pàg. 245.

56. AHCB, 1G-9 i 1G-10, respectivament.

Pàgina inicial de la còpia de la *Cronica Comuna* en un dels llibres de privilegis municipals de Barcelona, segle XIV. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, 1G-9, *Usatges de Ramon Ferrer*, f. 28r.

tòria força extensa, una part general que inclou la compilació dels Usatges, les Constitucions i els capítols de Corts, i una part especial que conté els privilegis de la ciutat. Per alguna raó que desconeixem, al volum anomenat dels *Usatges* no se li van incorporar finalment els privilegis, tot i que a l'índex hi apareguin.

És, però, a la part introductòria, que és essencialment la mateixa en tots dos volums, on hi trobem el que ens interessa remarcar, ja que s'hi disposen per aquest ordre, la *Chronica ut in Lucha, Genesi et Paralipomenon*, esquema d'història universal en llatí que Coll considera la primera de les cròniques universals escrites a Catalunya,⁵⁷ la llista dels emperadors romans i germànics fins a Lluís de Baviera (1314-1347) i la dels papes fins a Climent VI (1342-1352), un text titulat *De numero et officio cardinalium*, les *Gestes dels Comtes de Barcelona i Reis d'Aragó*, en la versió catalana de mitjan segle XIII, els *Annals Barcinonenses* coneguts com a *Cronica Comunia* (en el *Llibre dels Usatges*, s'utilitza una versió més curta, mentre que la del *Llibre Verd* és molt més extensa) i, finalment, la fórmula de jurament dels consellers i altres oficials de la ciutat (incloent-hi els reials) i una descripció dels límits de Catalunya.

La disposició i tria d'aquests materials pot ser entesa, d'una banda, com una genealogia del poder que parteix de la història bíblica, passa pels emperadors i papes i desemboca en els comtes de Barcelona (*Gesta*). En aquest punt pren ple sentit la incorporació d'un testimoni de la *Cronica Comunia*, un text que, com la resta dels *Barcinonenses* confon deliberadament la glòria dels comtes amb la de la ciutat, és a dir, implica la ciutat en l'exercici del poder. Tal com Cingolani ha proposat, «el Consell de Cent de la ciutat de Barcelona, amb la selecció de textos copiats en els grans reculls de privilegis, reafirmaria, doncs, la seva fidelitat als reis en tant que comtes de Barcelona, destacant el major valor d'aquest títol respecte els altres».⁵⁸

Si bé el *Llibre dels Usatges* no va ser completat, el *Llibre Verd* va anar creixent amb l'addició d'alguns privilegis i se li van fer unes belles cobertes cap a 1370. Al seu costat, al llarg dels segles XIV i XV, s'hi van afegir diversos llibres amb més privilegis: un segon volum del *Llibre Verd*, el *Llibre de Santa Maria*, i el primer i el segon volum dels llibres vermells, el *Llibre de Santa Eulàlia* i el *Llibre de Sant Andreu*. En el moment d'elaboració d'aquests llibres, l'arxiu del Consell es trobava encara al convent de Santa Caterina. Explica Duran i Sanpere, però, que des del primer moment el conjunt es va exposar a l'oficina de Ramon Ferrer per tal que els ciutadans el poguessin fullejar. És a dir, que la seva vocació pública era ben clara i no es podia realitzar en l'àmbit d'un convent.

L'any 1369, arran d'un conflicte amb els frares dominics, el Consell va decidir retirar els seus fons de les dependències conventuals i fer-se bastir una seu pròpia. El nucli inicial de la construcció va ser el Saló de Cent (1373), molt a prop de l'oficina de Ferrer. Poc després, el Consell va adquirir la casa de Cortei, també a tocar, per tenir-hi els llibres i les escriptures. Aquesta casa, junt amb la de l'escrivà, fou convertida en les diverses dependències que constituïren la Casa de la Ciutat. El 1402, amb la construcció de la façana, podem entendre que culmina el procés. A la Casa, els llibres de privilegis hi van ser exposats en uns faristols «degudament encadenats»,⁵⁹ de manera que el centre de l'administració municipal, cara més visible del poder de la ciutat, esdevingué també el lloc on s'exhibia la representació del discurs historiogràfic modelat pel Consell de Cent.

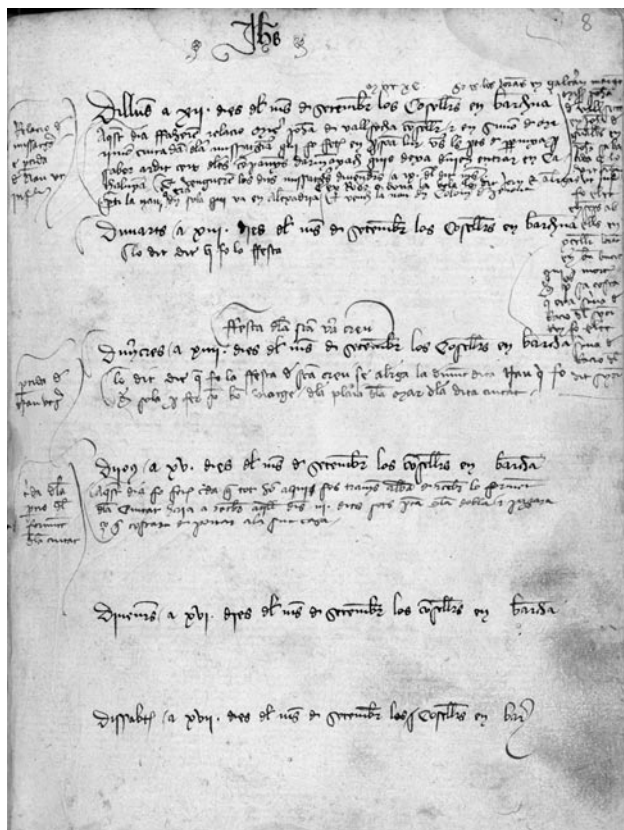
57. COLL, *Obres I...*, pàg. 351.

58. CINGOLANI, *La memòria dels reis...*, pàg. 199.

59. DURAN, *Barcelona i la seva...*, vol. II, pàg. 129.

Al mateix moment, l'Escrivania del Racional també creava les seves formes de recopilació i disposició de la informació. El racional era un oficial de l'existència del qual tenim constància des de 1325 i que s'encarregava de «fiscalitzar la gestió econòmica i administrativa dels oficials de la corporació».⁶⁰ Sota la seva Escrivania hi treballava el clavari, que era el responsable de l'administració financera. Des de 1359, l'Escrivania va conservar els balanços que aquest funcionari passava anualment al racional perquè inspeccionés.⁶¹ Al costat d'aquest conjunt de llibres, l'Escrivania del Racional va començar a elaborar dos dietaris que havien de servir com a guia per recordar les dates de les despeses: el *Llibre de Solemnitats*,⁶² iniciat el 1383, i el *Manual de Novells Ardits*,⁶³ començat l'any 1391. A més de servir per organitzar les dades d'utilitat comptable, aquests reculls tipifiquen els rituals ciutadans de manera que, tal com ho ha expressat Raufast, li permetin al municipi afirmar-se com a ens institucional ferm davant de les particularitats de cada dinastia.⁶⁴

Primeres anotacions del Dietari del Consell de Barcelona, corresponents als dies 12 a 17 de setembre de 1390. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, 1B-XXV, Dietari, 1, f. 8r.

60. RIERA, «Les fonts municipals del període...», pàg. 256.

61. RIERA, «Les fonts municipals del període...», pàg. 260.

62. AGUSTÍ DURAN I SANPERE i JOSEP SANABRE (ed.), *Llibre de les solemnitats de Barcelona*, Barcelona, Institució Patxot, 1930.

63. *Manual de novells ardits*, vulgarment anomenat Dietari del Antich Consell Barceloní, Barcelona, Ajuntament de Barcelona, 1892-1975, 28 volums.

64. MIGUEL RAUFAST CHICO, «¿Un mismo Ceremonial para dos dinastías? Las entradas reales de Martín el Humano (1397) y Fernando I (1412) en Barcelona», *En la España Medieval*, 30 (2007), pàg. 99-100.

Aquesta institucionalització de certes pràctiques de conservació de dades que podem considerar historiogràfiques relatives a la ciutat de Barcelona, posada de costat amb la solidificació d'una interpretació estable de la història de la Corona i del paper de Barcelona al seu si, ens permeten constatar que, a finals del segle XIV, al voltant de les estructures administratives del municipi barceloní s'havia format una consciència clara de la ciutat com a subjecte d'història (també és significatiu remarcar l'aparició en aquest moment de dos textos com el *Cronicó de Mascaró* i la *Crònica del Racional*).⁶⁵ Barcelona i les seves oligarquies, tenint a més el suport de la capacitat real del municipi d'afectar el decurs de la política de tota la Corona, basteixen i exhibeixen un discurs que, enterrant les seves arrels en els confusos segles alt-medievals, situa la ciutat al centre de la història de la Corona i fa dependre el poder reial del seu lligam amb la ciutat i de la seva fidelitat a les línies d'acció política d'uns comtes les gestes dels quals s'han apropiat.

El xoc entre el discurs reial i el discurs municipal

Però si Barcelona es trobava al zenit de la seva influència política a l'inici del segle XV, a l'inici del XVI la trobarem convertida en un municipi que ha perdut gairebé completament el seu paper rector. Així, el segle XV està marcat per la pèrdua d'influència de Barcelona i Catalunya en el conjunt d'estats del qual formen part, tot just després d'haver-ne assolit el sostre. Hi ha diversos processos i esdeveniments que puntuen aquest declivi, però un dels que més ha remarcat la historiografia és el canvi de dinastia, del Casal de Barcelona a la dinastia Trastàmara, després de la mort de Martí l'Humà sense successor l'any 1410. Amb els Trastàmara –s'ha afirmat–, la distància entre monarquia i institucions catalanes sembla fer-se més profund.

Però el que succeeix, en qualsevol cas, és que, des de les primeres dècades del segle XV, els sectors oligàrquics catalans, tant els baronials com els municipals (sovint no tan diferenciats com sembla), acaben de consolidar i promocionar una ideologia que, en oposició al poder monàrquic, fonamenta la identificació de la seva força amb el territori i les seves institucions (la Generalitat i els diversos municipis, liderats per Barcelona), més que no pas en la força de la dinastia.⁶⁶ Aquest distanciament ideològic, que ja hem vist iniciar-se al segle XIV, es consolida probablement durant el regnat d'Alfons el Magnànim (1416-1458), el qual, instal·lat a Nàpols des de 1435, negligeix durant més vint anys el deure de visitar les seves possessions ibèriques. L'allunyament entre la monarquia i les institucions territorials s'aguditza encara més després de la seva mort, fins a

65. Aquests textos foren redactats, un durant els darrers quinze anys del segle XIV, i l'altre en els primers quatre o cinc del XV. El primer va ser obra d'un beneficiat de la catedral, Guillem Mascaró, i parteix d'un text dels *Annales barcinonenses*. El segon ja hem dit que és produït a l'Escripària del Racional i adopta la perspectiva de capitalitat, no respecte del Principat, sinó respecte de tota la Corona: el text recull, no del tot cronològicament, una sèrie de 245 notícies històriques en les quals s'alternen amb tota naturalitat les accions de l'exèrcit de Barcelona per tota Catalunya amb els esdeveniments relatius a la monarquia per tota la Corona («Crònica del racional de Barcelona», *Recull de documents i estudis*, 1 (1921), pàg. 113-192).

66. Flocel SABATÉ I CURULL, «Ejes vertebradores de la oligarquía urbana en Cataluña», *Revista d'Història Medieval*, 9 (1998), pàg. 152, n. 106.

desembocar, durant el regnat de Joan II (1458-1479), en el desastre de la Guerra Civil Catalana (1462-1472).

Mort Joan II, i ja restaurada la pau a Catalunya (tot i que ben aviat esclatarien nous conflictes amb els remences), la unió dinàstica de les Corones d'Aragó i Castella en les persones de Ferran d'Aragó i Isabel de Castella comporta l'aglomeració de tots els estats hispànics, a excepció de Portugal, al voltant d'una Castella econòmicament ascendent, que dirigeix la conquesta de l'últim reduït musulmà a la Península i que, com a culminació, lidera l'empresa marítima dels descobriments atlàntics. La pèrdua de la centralitat mediterrània davant la puixança del comerç atlàntic i el pes de les lluites intestines van deixant lentament Barcelona al marge de les grans rutes comercials, malgrat que el ritme del declivi sigui encara un tema mal resolt per la historiografia. A finals del xv, Barcelona i Catalunya han passat a la segona fila, no només de l'àmbit europeu, sinó fins i tot en el del conjunt de territoris hispànics.

Tot plegat té un reflex en l'abandonament físic de la ciutat per part dels reis, que es dona paral·lelament a una voluntat, per part de Generalitat i Consell de Cent, de fer visible, a Barcelona, el seu poder. Eva Serra ha escrit que, «mentre la monarquia cedia o perdia els seus palaus, el Consell de Cent i la Diputació construïen les seves cases»,⁶⁷ i possiblement tinguin molt a veure amb això les característiques de l'extensíssima producció historiogràfica catalana del segle xv, perquè, efectivament, entre els segles de l'Edat Mitjana el xv és el que compta amb la major producció historiogràfica al Principat. Cert és que bona part d'aquesta producció és reiterativa i poc original, però la seva frondositat ha de ser considerada indici de la creixent avidesa amb què membres dels grups socials allunyats de la reialesa, però lligats a escriptories i corts locals, desitjaven elaborar formes de coneixement històric que els representessin adequadament.

Així, la majoria d'autors de textos historiogràfics del xv formen part d'oligarquies, eclesiàstiques o laiques, rurals o urbanes, lligades a institucions arrelades al territori. Deixant a banda els dietaris, que viuen un auge significatiu al Quatrecent, la major part d'obres historiogràfiques catalanes d'aquesta centúria es poden distribuir en dos grans grups. El primer és el de les cròniques universals, que viuen el seu moment de glòria a Catalunya i la resta de la Corona durant el primer quart del segle, tot i que els seus primers exemples daten, si hi comptem el *Libre dels reis*, de finals del xiii. Aquestes cròniques, els exemples més extensos de les quals són el *Flos mundi* (1407) i les *Cròniques universals* de 1425 i de 1427,⁶⁸ es caracteritzen per procurar posar en paral·lel i organitzar els fets de la història universal que en aquell moment es trobaven continguts en cròniques de molt diversos àmbits geogràfics i cronològics. La gran volada que prenen en aquest moment explicaria, per exemple, perquè el *Libre dels reis* té més importància al segle xv de la que tingué en el propi moment de la redacció. El segon grup és el de les històries generals, històries que s'inicien amb una ràpida repassada als orígens de la Humanitat, però que de seguida

67. Eva SERRA I PUIG, «Poder polític: municipi, Generalitat i virrei», dins Eulàlia DURAN i Eulàlia MIRALLES (coord.), *La Barcelona ideal i la Barcelona real en la cultura literària de l'Edat Moderna*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona (*Barcelona Quaderns d'Història*, 9), 2003, pàg. 27-28. Durant el regnat de Joan II es cedí el Palau Reial Menor, i el Palau Reial fou desocupat entre 1487 i 1542.

68. Aquestes obres es troben encara inèdites. Sobre el *Flos mundi*, Jaume MASSÓ I TORRENTS, «Historiografia de Catalunya en català durant l'època nacional», *Revue Hispanique*, XV (1906), pàg. 99-100.

se centren en la història general d'Hispania i sovint acaben fixant-se en la dels comtats i la Corona d'Aragó. D'aquestes, la principal, per ser la primera i la que serví de model a bona part de la resta, és l'anomenada *Històries e conquestes dels reis d'Aragó e comtes de Barcelona*, de Pere Tomic (1438). Aquestes *Històries* van esdevenir tot un referent i van ser copiades com a base d'obres com el *Recort* de Gabriel Turell (c. 1470), les diverses versions del *Sumari d'Espanya* (darrer terç del segle xv) o encara, més endavant, les *Chròniques d'Espanya* de Pere Miquel Carbonell (1495-1513). També podem emmarcar en aquest grup la cròniqueta que Jaume Marquilles inclogué a l'inici dels seus *Comentaria super Usaticis Barcinonensis* (1448).

Aquests textos, tant els d'un grup com els de l'altre, malgrat les seves peculiaritats, utilitzen una sèrie de llegendes que els emparenten amb la tradició anterior arrelada al *Libre dels reis*, els *Barcinonenses* i les primeres *Gesta*. Es tracta de llegendes com la del Bon Comte (apareguda per primer cop a Desclot i reutilitzada, per exemple, al *Flos mundi*, a Tomic o al *Sumari d'Espanya*),⁶⁹ la de Guillem de Montcada (els primers testimonis de la qual són al *Libre dels reis* i a la *Crònica* de Desclot i que és represa pel *Flos mundi*, diverses genealogies del xv o Tomic),⁷⁰ o la d'Otger Cataló o Seniofred (la primera versió completa d'aquesta llegenda la trobem a les *Gesta* i més endavant al *Libre dels reis*, i és represa amb variants pel *Flos mundi*, Tomic o Turell).⁷¹ L'ús repetit d'aquests materials dibuixen un panorama de textos que, malgrat les seves petites divergències, s'acomoden en el discurs territorial, no sempre centrat en Barcelona, però sí en Catalunya, que s'originava a finals del segle XIII i principis del XIV.

Aquest discurs sembla copsar definitivament la història de la Corona com la d'un territori, cosa que enllaça amb les reflexions que feren Sobrequés i Vidal i Sobrequés i Callicó quan estudiaren el llenguatge polític que empraven els consellers barcelonins i els diputats de la Generalitat durant la Guerra Civil Catalana. Sobrequés fill ha escrit que els consellers i diputats d'aquell moment van començar a utilitzar un argument diferent i particular durant la Guerra Civil, això és, el de «la fidelitat a la terra, en contrast amb la fidelitat tradicional al rei».⁷²

Nosaltres no creiem, en realitat, que estiguem parlant del naixement d'una consciència col·lectiva basada en el territori i la jurisdicció (encara menys la «nació») i enfrontada a una de lligada, únicament, a la fidelitat al rei. Més aviat, el que succeeix és que hi ha unes oligarquies i unes institucions, especialment el Consell de Cent i la Generalitat, que han definit un discurs, basat en molt bona mesura en la historiografia, pel qual, com feien els municipis en utilitzar el discurs reial, incorporen a la terra discursos historiogràfics que, en un origen, haurien estat associats a la dinastia, una operació que és més fàcil de fer tota

69. Jordi RUBIÓ i BALAGUER, «Les versions catalanes de la llegenda del Bon Comte de Barcelona i de l'Emperadriu d'Alemanya», dins *Història i Historiografia*, Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1987, pàg. 279-296.

70. Miquel COLL i ALENTORN, «La llegenda de Guillem Ramon de Montcada», dins *Obres IV. Llegendari*, Barcelona, Curial i Abadia de Montserrat, 1993, pàg. 193-242. Coll considera que la primera aparició de la llegenda es troba a la *Crònica* de Desclot (pàg. 209). Si acceptem, però, com Cingolani, que la primera redacció del *Libre dels reis*, que Coll creu de principis del xv i anomena *Llibre de les nobleses dels reis*, de Francesc, és de 1277-1280, concluirem que cal acceptar aquesta com a primera baula de la transmissió de la llegenda.

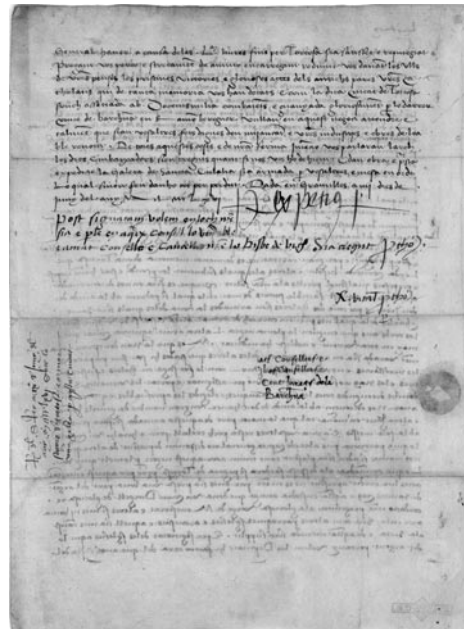
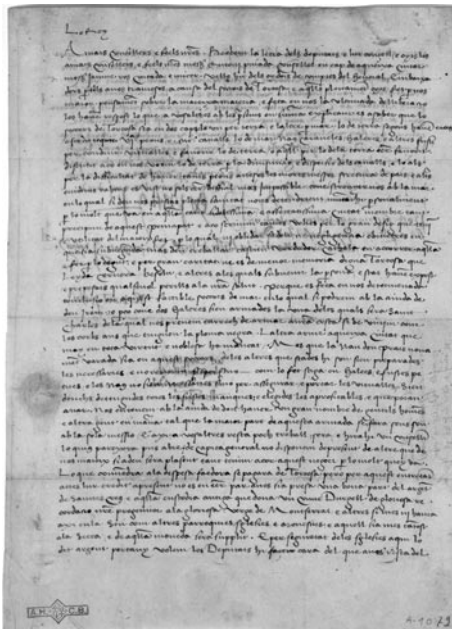
71. El principal estudi sobre la llegenda d'Otger Cataló i els nou barons és encara Miquel COLL i ALENTORN, «La llegenda d'Otger Cataló i els nou barons», dins *Obres IV...*, pàg. 7-50. Cingolani ha revisat les seves conclusions (CINGOLANI, *Libre dels Reis...*, pàg. 21-38), tot determinant que les llegendes d'Otger i Seniofred són, en origen, diferents.

72. Jaume SOBREQUÉS i CALICÓ, «Pròleg. Pàtria, nació, terra, cosa pública i Principat en el llenguatge polític de 1462-1472», dins Manuel J. PELÁEZ, *Catalunya després de la guerra civil del segle xv*, Barcelona, Curial, 1981, pàg. XVI.

vegada que la dinastia governant ja no és el Casal de Barcelona. La terra és qui és dipositària d'aquestes històries, molt associades a la sobirania, cosa que lligaria amb la competència que s'atribueix la Generalitat el 1462 per designar els reis de la Corona.

Una mostra clara d'aquest procés l'hem trobada en una carta de Pere de Portugal. Nomenat rei pels revoltats el 1463 amb la intenció de guanyar aliats contra Joan II, arribà a Catalunya el 1464 per morir-hi el 1466. Durant la seva estada, va ser instruït sobre els aspectes bàsics de la història i el dret del Principat, tal com ho provaria la presència, a la seva biblioteca, de dues còpies dels *Usatges* i una còpia d'unes *Canòniques dels Reis daragó e comtes de Barcelona*, en català.⁷³ La carta de què parlem, de 4 de juny de 1466, mostra la perspectiva sota la qual Pere de Portugal va llegir la crònica. Essent Tortosa assetjada per les tropes de Joan II, Pere insta els consellers barcelonins a emprendre una acció militar decidida i els recorda

les prístines victòries e gloriosos actes dels antichs pares vostres cathalans, qui de tanta memòria vos han dotats, e com la dita ciutat de Tortosa fonch assetjada ab do cents mília combatents e guanyada gloriosament per lo darer comte de Barchinona.⁷⁴

Carta del rei Pere de Portugal als consellers de Barcelona, 4-VI-1466, amb el projecte de socors marítim a la ciutat de Tortosa amb una galera armada pel mateix monarca i una altra per la ciutat de Barcelona. Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, 1B-IX, *Lletres Reials Originals*, A-1079.

73. Andreu BALAGUER I MERINO, *Don Pedro, el condestable de Portugal, considerado como escritor, erudito y anticuario. Estudio histórico-bibliográfico*, Girona, Vicente Dorca, 1881, pàg. 25 i 29.

74. AHCB, 1B-IX, *Lletres Reials Originals*, A-1079.

Per les indicacions que dóna, la font pot ser tant la *Crònica Reial* com les *Gesta comitum*, però, sigui quina sigui, deixen percebre una interpretació per la qual les conquestes dels comtes de Barcelona pertanyerien als catalans. Aquesta adaptació del sentit original de les cròniques reials tancaria un procés que hem anat documentant des de finals del segle XIII; un procés coherent amb els interessos de les oligarquies catalanes, barcelonines sobretot, que somiaven amb una Catalunya, o fins i tot una Corona, sota un poder monàrquic centrat a Barcelona, amb una monarquia d'objectius paral·lels als seus, tal com, aparentment, havia estat en èpoques pretèrites. Incapaç d'aconseguir sotmetre els reis Trastàmara a aquesta voluntat, el nucli de poder barceloní havia acabat revoltant-se i nomenant els seus propis monarques.

Podem corroborar aquesta idea també en negatiu, veient com, entre els enemics de la Generalitat i el Consell, hi havia també molt clara la percepció que, en bona mesura, el conflicte tenia lloc per veure si Barcelona podia arrogar-se la sobirania sobre el Principat o, més metafòricament, confondre el seu nom amb el de Catalunya. Així, Hug de Pallars, en campanya per terres gironines, per exemple, informà els diputats de la Generalitat que els soldats francesos convencien la població del territori que la Generalitat havia tret al rei d'Aragó «per donar-ho a la ciutat de Barchinona».⁷⁵ Igualment, Joan Francesc Boscà, durant la dècada de 1470, en referir-se a l'aixecament de la Diputació i el Consell de Cent afirmava que «era lur factió per ocupar-se de la senyoria, segons la experiència ha mostrat».⁷⁶ I encara un anònim poeta joanista, es planyia dient:

del Principat, quasi l'as pervertit
e poble teu, o cruel Barcelona!⁷⁷

Per la seva banda, ni Ferran d'Antequera ni tampoc Alfons el Magnànim (1416-1458) en els seus primers temps havien mostrat massa interès per la qüestió. Només a partir de 1430, aproximadament, amb la cort d'Alfons el Magnànim (1416-1458) instal·lada a la ciutat de Nàpols, el monarca s'envolta d'humanistes italians que acaben conformant un interessant panorama literari i historiogràfic. Però, de moment, la considerable i notable obra historiogràfica dels autors de la cort del Magnànim se centra únicament en la crònica personal i la biografia,⁷⁸ i de cap manera suposa un intent de redefinir les coordenades narratives bàsiques amb què s'havia explicat la història de la Corona.⁷⁹ Aquests humanistes, les obres dels quals són sens dubte apologètiques i fins i tot bel·ligerants

75. Jaume SOBREQÜÉS i CALICÓ i Ramon SAROBÉ i HUESCA (ed.), *Hug Roger III. Epistolari de guerra i exili del darrer comte de Pallars (1451-1500)*, Barcelona, Base, 2008, pàg. 171.

76. Joan Francesc BOSCA, *Memorial històric*, editat per Jaume Sobrequés, Barcelona, Associació de Bibliòfils, 1977, pàg. 85.

77. Lluís NICOLAU D'OLWER, «Poesies reialistes del temps de Joan II», *Estudis Universitaris Catalans*, XIX (1934), pàg. 328-329.

78. Andrés SORIA, *Los humanistas de la corte de Alfonso el Magnánimo*, Granada, Universidad de Granada, 1956, pàg. 34-36.

79. Així, per exemple, Antonio Beccadelli, el Panormita, escrigué el *De dictis et factis Alphonsi regis Aragonum* (1455) i el *Liber gestarum Ferdinandi regis* (c. 1469, a la cort de Ferran I de Nàpols estant), Lorenzo Valla, el *Gesta Ferdinandi Regis Aragonum* (c. 1445), Bartolomeo Facio, el *De rebus gestis ab Alphonso I Neapolitanorum rege libri X* (1448-1455) i Gaspare Pellegrino, la *Historia Adephonsi primi regis*.

amb els adversaris del monarca –com per exemple en el cas de Valla quan descriu l'enfrontament entre Fiveller i Ferran d'Antequera a Barcelona–,⁸⁰ en cap cas tenien per objectiu refer la història completa de la Corona, en part perquè no hi deurién estar familiaritzats, i en part perquè els interessos d'Alfons no ho requerien: la seva interpretació del poder no necessitava alterar les bases de la concepció històrica de la Corona d'Aragó, com tampoc ho faria la de Joan II, monarca més aviat poc interessat en la producció d'una historiografia pròpia.

Amb el regnat de Ferran el Catòlic (1479-1516), la pràctica historiogràfica pren tota una nova dimensió. Isabel de Castella i Ferran d'Aragó, havent canviat la fesomia de sengles Corones amb la seva determinant unió dinàstica, envoltats d'escriptors imbuïts per l'esperit humanístic, en la majoria de casos nascuts a la Península i plenament coneixedors de les seves tradicions intel·lectuals, afavoreixen una tasca fonamental de remodelació de la historiografia. Per primer cop, doncs, autors de la Corona d'Aragó i de la de Castella treballen plegats en la construcció d'una tradició historiogràfica unificada. La idea de fons, tal com l'afirma Rodríguez de Almela (1426-1492), és que «non se debe dividir, partir ni enajenar los reynos e señorío de España salvo que el señorío sea siempre uno e de un rey e señor monarca de España».⁸¹

Aquesta unitat és vista com l'acompliment d'una llarga travessia. Ara bé, quan efectivament és duta a terme, el problema consistirà a veure en quin dels dos membres de la nova entitat recau el lideratge econòmic i polític. Per descomptat, davant d'una Corona d'Aragó estancada econòmicament, la puixant Corona de Castella anirà prenent més i més pes i per això, segurament, els autors castellans tindran una responsabilitat major en la construcció d'aquesta historiografia, que tindrà tres línies d'acció definibles. La primera és la de les obres que historien episodis d'història contemporània o molt recent sota una llum molt favorable als interessos de la Monarquia Catòlica.⁸² La segona i tercera línies les formen una sèrie de textos que procuren establir una història antiga d'Espanya que deixi clar que la unitat de les Corones és fruit d'un finalisme que es pot percebre ja en els inicis. Aquest finalisme es pot buscar en dos sentits: d'una banda, rellegint la historiografia medieval subjecta als cànons estilístics més tradicionals; de l'altra, tot formalitzant una nova historiografia humanística que, rellegint autors clàssics, a més dels medievals, expliqui la història antiga de la Península de forma més crítica, per bé que igualment ideologitzada.⁸³

80. Sobre aquest episodi, vegeu Ramon GRAU i FERNÁNDEZ, «Joan Fiveller, Ferran I i les imposicions municipals de Barcelona. Repàs a un mite històric», *Barcelona Quaderns d'Història*, 2/3 (1996), pàg. 60-65.

81. Citat per José Manuel NIETO SORIA, «Conceptos de España en tiempos de los Reyes Católicos», *Norba. Revista de Historia*, 19 (2006), pàg. 118.

82. La representen obres com la *Serenissimi Principis Joannis Secundi Aragonum Regis Vita*, de Gonzalo García de Santamaría (una biografia del pare de Ferran que és sobretot una justificació del paper de Joan II a la Guerra Civil Catalana i un atac als rebels catalans), la peça oratòria anomenada *In commemoratione victoriae Bacensis ciuitatis apud sanctum Iacobum Hispanorum de urbe* (c. 1493), de Bernardino López de Carvajal (descripció d'un episodi de la Conquesta de Granada) o la *Rerum a Ferdinando et Elisabe Hispaniarum felicissimis Regibus gestarum decades duae* (1509), d'Antonio de Nebrija (crònica elogiosa del regnat d'Isabel i Ferran).

83. Entre els primers, hi ha, per exemple, la *Compendiosa historia Hispanica* (1470), de Rodrigo Sánchez Arévalo o la *Crónica de Aragón*, de Gauberto Fabricio del Vagad (1499). Pel que fa a les obres que, amb models clàssics, pretenen refer la història d'Espanya, cal destacar la *Gesta Hispaniensis ex annalibus suorum dierum* (1440-1477), d'Alfonso de Palencia, el *Paralipomenon Hispaniae* (publicada el 1543), de Joan Margarit (1422-1484), o la *Muestra de las antigüedades de España* (c. 1491), d'Antonio de Nebrija.

Tal com ha explicat molt bé Nieto Soria, aquests historiadors identifiquen «la razón de ser de su labor historiográfica en función de exigencias del presente relacionadas con dar plena carta de naturaleza a una España política asentada sobre una base histórica lo más sólida posible».⁸⁴ Per fer-ho, empen prestigioses fonts de l'antiguitat clàssica per traçar una línia recta entre la Hispània romana i la contemporània que, passant pels visigots, permeti entendre la recent unitat entre els diversos territoris hispànics com un veritable retorn a una Edat d'Or perduda i clàssica. Així, els Reis Catòlics són vistos per Margarit com aquells que han unit la Hispania Citerior i la Ulterior.⁸⁵

Aquesta breu repassada a la historiografia de promoció reial ha de servir-nos per explicar, per què, durant el regnat dels Reis Catòlics, ja acabada la Guerra Civil amb resultat favorable a la monarquia, la producció historiogràfica barcelonina i catalana agafa un nou rumb. Hi ha tres autors que componen obres destacables allunyats de la promoció reial (tot i ser reialistes) i que cal repassar per tal de tancar el nostre relat: Jeroni Pau, Joan Francesc Boscà i Pere Miquel Carbonell. Els dos primers van compondre dues obres d'història de Barcelona en què feren gala d'un patriotisme cívic d'inspiració pseudo-clàssica que, en certa manera, era la façana d'una concepció de la ciutat com a depenent institucionalment de la monarquia i merament auxiliar d'aquesta. L'obra principal del darrer varen ser unes *Cròniques d'Espanya* que, a pesar del títol, són en molts sentits la darrera actualització de les cròniques generals de la Corona d'Aragó dels segles XIV i XV.

Jeroni Pau, que és un dels primers autors catalans capaç de fer digressions sobre arqueologia clàssica (cosa que no pot fer més que despertar interès per la modernitat de la seva obra), lloa la ciutat de manera similar a com Margarit, al seu *Paralipomenon*, lloa Espanya. Per ell, Barcelona fundada molt antigament, bé per Hèrcules, bé per Amílcar Barca, amb un interessant passat romà a l'ombra de Tarragona, es deu a la seva herència clàssica. En convertir-la en un objecte històric que data de l'Antiguitat, Pau desproveeix Barcelona del significat essencial de seti de la dinastia que els governants del municipi barceloní li havien donat. Cert que no oblida ni desmereix la història medieval de la ciutat: recorda com esdevingué la capital dels visigots, com fou terriblement devastada per sarraïns i moros i com fou conquerida per Carlemany i Lluís el Piadós, moment a partir del qual començà a ser governada pels comtes fins que

reunits els dominis d'Aragó i Catalunya [...], Barcelona s'eixamplà en breu temps, gràcies a les despulles dels enemics i als beneficis comercials, i començà d'ésser comptada altre cop entre les primeres ciutats d'Hispània i les més poblades d'Europa.

84. NIETO, «Conceptos de España...», pàg. 111.

85. Margarit escriu a la dedicatòria que els Reis Catòlics, «succedentes paternis et auitis regnis, ipsa coniugale copula utriusque Hispaniae, Citerioris et Ulterioris, unionem fecistis quae a Romanorum et Gothorum temporibus semper diuisae nunquam sub eodem imperio persisterunt» (Joan MARGARIT, *Paralipomenon*, dedicatòria, pàg. 1; citat per Lluís LUCERO COMAS, «Joan Margarit, Fidel Fita i Robert B. Tate: la dedicatòria del *Paralipomenon Hispaniae*», *Estudi General*, 21 (2001), pàg. 465-473.

Jeroni Pau prossegueix escrivint que «especialment en les batalles navals, els efectius barcelonins foren els més decisius» i que «absolutament totes les victòries foren obtingudes amb llur concurs».⁸⁶

Ara bé, si en aquestes línies es pot percebre el patriotisme cívic que esmentàvem, també s'hi pot veure un salt respecte al discurs que reflectia tan bé la carta de Pere de Portugal: on aquell volia descriure les gestes com a pròpies “dels catalans”, Pau les veu com a pròpies “dels reis”, i el que reivindica és que es tingui en compte l'ajut que Barcelona va donar als monarques.

Una lectura similar es pot fer de l'obra de Joan Francesc Boscà: el *Memorial històric*. Escrit en les dècades de 1470 i 1480, és el text d'un reialista convençut, fugit de Barcelona durant la Guerra Civil. La seva inspiració són els annals fets a la manera romana: l'espina dorsal del *Memorial* la formen llistes cronològiques de consellers, batlles, oïdors de comptes i altres càrrecs municipals, del General o reials, les magistratures dels quals determinen els epígrafs sota els quals es consignen els fets importants. El paral·lisme que Boscà estableix entre el municipalisme romà i el barceloní té l'arrel en una percepció idíl·lica d'aquell i en la voluntat d'amarar la capital catalana d'un esperit clàssic, molt en la línia de Pau (malgrat que no puguem considerar de cap manera el *Memorial* com un text humanista).

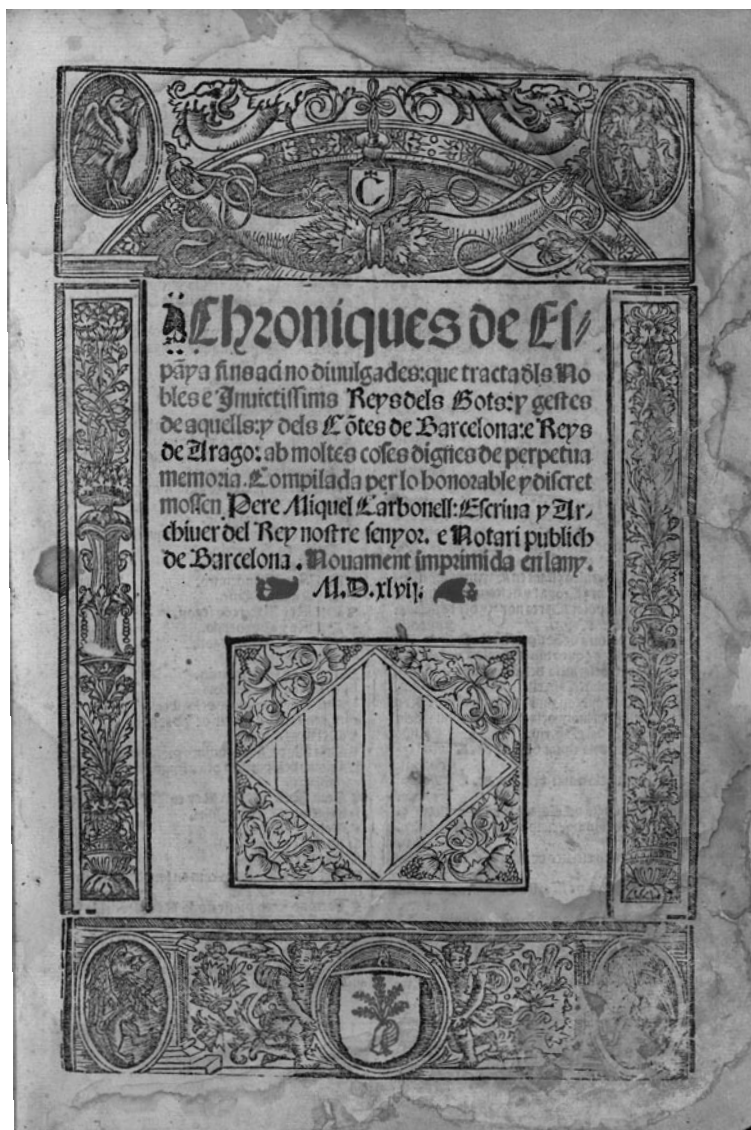
Ara bé, la mitologia municipalista que és subjacent a l'obra és, a dos nivells, contrària a les tesis territorialistes. D'una banda, l'exposició del municipi com a unitat administrativa bàsica de la Corona s'arreglera perfectament amb la concepció de l'Espanya clàssica com a base per la construcció de l'Espanya unificada. De l'altra, i potser més important, el fet que el text arrenqui l'any 1249, any de la concessió a la ciutat, per part Jaume el Conqueridor, del privilegi de dotar-se de quatre paers, denotaria la percepció que l'existència del municipi depèn de la voluntat reial i anul·laria el valor de la història de la ciutat com a element territorial i, encara més, com a seu de la dinastia.

Davant d'aquests dos textos, cal tenir en compte l'obra històrica contemporània de Pere Miquel Carbonell. Arxiver reial des de 1476 i fins a la seva mort el 1517, la seva relectura de la història de la Corona és ambivalent. D'una banda, Carbonell pot ser considerat el darrer continuador de la tradició historiogràfica catalana medieval. De l'altra, però, cal remarcar que les seves *Chroniques d'Espanya*, publicades el 1546, oposades frontalment a Tomic,⁸⁷ han de ser vistes precisament com un intent d'actualitzar la tradició historiogràfica de la Corona, tot imbuint-la d'alguns elements humanístics. Malgrat això, i a pesar també de les cartes que Carbonell va adreçar a Ferran el Catòlic per presentar-li l'obra, aquesta no va despertar mai l'interès del monarca. Potser les raons d'aquest desinterès cal buscar-les en el fet que l'obra de Carbonell tenia la intenció de reivindicar el paper central de la Corona d'Aragó i Catalunya en la història d'Espanya.⁸⁸

86. Josep Maria CASAS HOMS (ed.), “*Barcino*” de Jeroni Pau. *Història de Barcelona fins al segle XV*, Barcelona, Fundació Francesc Blasi Vallespinosa, 1957, pàg. 27 (traducció), 50 (original llatí).

87. Sobre la crítica de Carbonell a Tomic, vegeu Agustí ALCOBELLO, «El debat historiogràfic en la Catalunya del segle XV», *Afers*, 19 (1994), pàg. 537-554.

88. Agustí ALCOBELLO, «Introducció», dins Pere Miquel CARBONELL, *Cròniques d'Espanya*, Barcelona, Barcino, 1997, vol. I, pàg. 44-45.

Així, Carbonell, en la seva reinterpretació, s'oposaria a la tradició més territorialista en acostar-se a l'escola iniciada per Jaume el Conqueridor i apuntalada pel Cerimoniós, la *Crònica Reial* del qual és la principal font de les cinc primeres parts de les *Cròniques d'Espanya*.⁸⁹ Però aquesta interpretació ja estaria en desús en els ambients propers a la dinastia regnant, molt castellanitzats i favorables a un discurs que situés el regne de Castella al centre de la història d'Espanya. L'obra de Carbonell, així, tanca en certa manera un cicle. La realitat política, a

89. CARBONELL, *Cròniques* ..., pàg. 45-50.

principis del xvi, ja ha demostrat als barcelonins que no poden detenir la sobirania que és a mans d'una dinastia els dominis de la qual depassen de molt els antics estats de la Corona d'Aragó. Barcelona és cada cop més a la perifèria i, així, l'única postura que queda adoptar és la de reivindicar l'herència i la pertinença a la tradició hispànica per tal de no quedar fora de joc.

Reflexions finals

Arribats a aquest punt, és hora de fer balanç. Ens havíem proposat mostrar l'existència d'una ideologia que, basant-se en discursos històrics, justificava la preeminència de Barcelona a Catalunya i dins la Corona i hem ofert elements per pensar que les oligarquies catalanes i barcelonines, emparant-se en les institucions municipals barcelonines i en aquests postulats, van arribar a creure's legitimades per detenir la sobirania del Principat i la Corona. Els períodes de desplegament, consolidació, èxit i descrèdit del discurs corresponen de manera prou exacta a les evolucions de la situació política. Les èpoques de major estabilitat institucional en faciliten l'exposició clara i visible, mentre que les èpoques de desintegració tenen per resultat la seva disgregació i la recerca fallida de noves fórmules. No es tracta mai de discursos innocus, de manera que cal cercar-ne les implicacions ideològiques.

Al llarg dels segles xix i xx, la història política i institucional de la ciutat de Barcelona ha estat sovint confosa, inconscientment o deliberada, amb la història de Catalunya.⁹⁰ De la mateixa manera, s'ha expressat manta vegada el sentiment que historiadors considerats nacionalistes catalans equiparaven la història de la Corona d'Aragó amb la de Catalunya.⁹¹ Així, per una senzilla equació, Barcelona hauria estat vista tot sovint com a veritable capital de la Corona i líder de les seves grans empreses marítimes i de conquesta, tan exalçades per la historiografia nacionalista catalana. No podem deixar de pensar en l'encuny i ús sovintejat de termes com "Corona Catalanoaragonesa" o "expansió catalana per la Mediterrània".⁹² Les postures crítiques suggereixen que aquests postulats historiogràfics sorgeixen poc més o menys que de la fabricació, inconscient en el millor dels casos, dels historiadors nacionalistes catalans, que parteixen de concepcions modernes preexistents i no fonamentades i que serveixen per defensar interessos

90. Ramon GRAU i FERNÁNDEZ, «La historiografia sobre el Consell de Cent», *Barcelona Quaderns d'Història*, 5 (2001), pàg. 263-264.

91. Álvaro SANTAMARÍA, «Precisiones sobre la expansión marítima de la Corona de Aragón», *Anales de la Universidad de Alicante. Historia medieval*, 8 (1990-1991), pàg. 209, denuncia, per exemple, que l'expansió «suele ser interpretada por cierta historiografía como materialización de un proyecto político continuado y coherente promovido por la burguesía barcelonesa, símbolo de las esencialidades de Cataluña». Malgrat que no puguem no compartir moltes de les seves apreciacions, el citat article és tot ell un bon compendi de les diverses posicions clàssiques al voltant de la interpretació de l'expansió de la Corona d'Aragó per la Mediterrània.

92. Així, Soldevila, màxim exponent d'aquesta tendència, parla, per posar dos exemples de la multitud que en podríem trobar, de com el 1327 el Mediterrani va esdevenir «un llac català» o de com, al segle xiii, Castella malda per «disputar a Catalunya, pam a pam, la seva expansió» (Ferran SOLDEVILA, *Història de Catalunya*, Barcelona, Alpha, 1962, pàg. 395 i 290).

determinats.⁹³ Però, fins a quin extrem aquests postulats no poden haver estat influïts per discursos subjacents en la documentació medieval, discursos que s'insereixen en un ambient ideològic que defensava uns interessos i uns objectius determinats? Una certa prepotència de l'historiador modern tot sovint porta a considerar els textos medievals com a més innocents i, en conseqüència més veritables, cosa que converteix la ideologia subjacent en aquests textos en doblement perillosa.

En mostrar que aquests postulats ja eren presents en una sèrie de documents històrics (no únicament textos historiogràfics, que sempre són observats amb més cautela, sinó també textos jurídics o administratius), que són precisament els que hem emprat els historiadors catalans des dels inicis de la historiografia moderna, el nostre estudi, si bé no eximeix la historiografia catalana de tota responsabilitat (és tasca de l'historiador procurar discernir l'element ideològic que recorre qualsevol document escrit), sí que tal vegada revela que un discurs que tot sovint ha estat titllat de simple fabricació ideològica de la historiografia nacionalista catalana té, en realitat, unes arrels més profundes que mereixen ser estudiades amb deteniment.

93. SANTAMARÍA, «Precisiones...», pàg. 244, sembla fer implícita la manca de fonament d'aquest discurs quan, amb injustificable simplicitat, afirma que hi ha dues interpretacions sobre l'expansió de la Corona: «la de las Crónicas elaboradas por los que participaron en la expansión que la interpretan como realización conjunta de todos los territorios de la Corona de Aragón, y la de cierta historiografía contemporánea actual que interpreta la expansión como fenómeno privativo catalán», i que, entre elles dues, simplement «es más fiable la coetánea».